

DE ZIJDEROUTE

Posterheide Brabant
Cultuurhistorische educatie & advies

*Juliana van Stolberglaan 3
5707 CK Helmond
www.posterheidebrabant.nl*

De Zijderoutes

De Zijderoute is niet één weg die het Westen met het Oosten verbindt, maar een heel stelsel van wegen en paden. Bij oorlog of plunderingen door nomaden werd een andere route genomen. Voor het inslaan van proviand en water ontstonden op regelmatige afstanden nederzettingen. Sommige nederzettingen werden welvarende steden.

De Zijderoute is de oudste verbinding tussen oost en west, tussen Europa en China. Zijde was eeuwenlang één van de belangrijkste producten die werden verhandeld. De term 'zijderoute' dateert echter pas uit het begin van de twintigste eeuw, afkomstig van de Duitse geograaf Ferdinand Freiherr von Richthofen (1833-1905), die de naam 'Seidenstrasse' aan het hele stelsel van handelsverbindingen gaf.

De Zijderoute was in eerste instantie een handelsroute, maar de kooplieden waren ook verspreiders van kennis. In de voetsporen van de handelaren reisden missionarissen en pelgrims mee.

Ontstaan van de Zijderoute

De Parthen hadden het belangrijkste deel van hun welvaart te danken aan de opkomst van de zijdehandel. De Chinese keizer Woe Ti, die regeerde tussen 141 en 87 v. Chr., had besloten om zijde te verkopen aan het verre Europa. Tussen 139 en 126 v. Chr. werd ambassadeur Tsjang Kien door de keizer op reis gestuurd om bondgenoten te zoeken. Hij reisde naar het westen, naar de Parthische provincie Sogdiana, aanschouwde de ommuurde steden van Bactrië, de Griekse erfenis bij de Koesjans, en kwam in aanraking met het boeddhisme. Sogdië en Bactrië wilden handeldrijven met de Chinezen. In 23 n. Chr. lukte het de Hsiung-Nu, een nomadenvolk aan de noordgrens van het Chinese rijk, om een deel van China te veroveren. De handel met het Westen kwam 50 jaar stil te liggen. In 73 na Chr. openden de Chinezen weer hun grenzen; de handel bloeide als nooit tevoren. In 100 na Chr. was de handel op zijn hoogtepunt. Tapijten, glaswerk, edelstenen, papyrus, medicinale planten, henna, paarden, purper, koraal, perziken, abrikozen, druiven en wijn werden uitgewisseld tussen Chinezen, Parthen en Romeinen. De Parthen voeren er wel bij, alles kwam over hun grondgebied. De spanningen tussen Parthen en Romeinen liepen echter intussen op. De Romeinen wilden andere wegen zoeken om met de Chinezen handel te drijven. In 166 lukte het een kleine Romeinse Syrische delegatie om de Chinese hoofdstad te bereiken. De Chinezen verboden daarop de Parthen nog langer als tussenhandelaren op de Zijderoute op te treden, zonder succes.

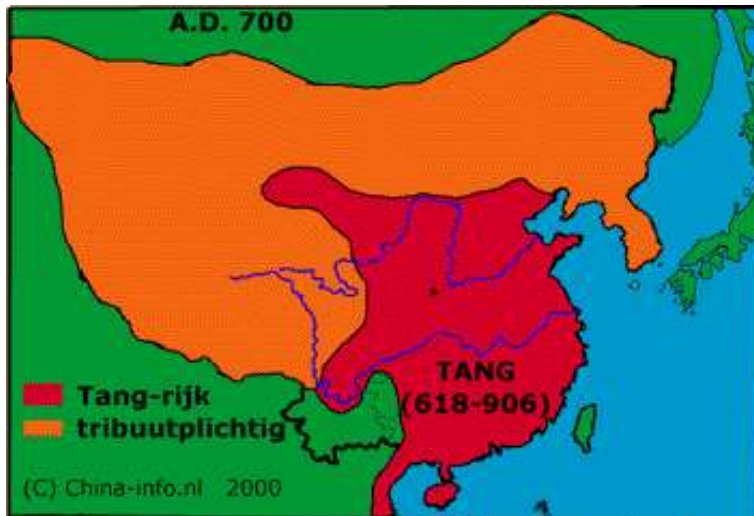
Er was immers niemand die dit kon controleren, en dus gingen de Parthen op de bestaande weg voort.

Tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling raakte de Zijderoute in verval. Aan de Middellandse Zee groeide het Romeinse Rijk gestaag, maar het werd steeds moeilijker het te besturen. Na het uiteenvallen van het Romeinse Rijk kreeg Byzantium te maken met een nieuwe vijand: de Islam. Rome kreeg ook te maken met de opvolgers van de Parthen, de Sassaniden die voortdurend in oorlog met de Romeinen verkeerden. Ook aan de oostkant van het Zijderoute nam de betekenis van de Zijderoute af. Al snel na de Han - dynastie in China hield de grootscheepse internationale handel op te bestaan en sloot China weer zijn grenzen. De politieke geschiedenis van oost en west werd beïnvloed door de opkomst van de Hunnen.

Sinds de 7de eeuw zouden de Arabieren de geschiedenis van Centraal- Azië drastisch gaan veranderen met de introductie van de Islam. Binnen een eeuw na de dood van Mohammed in 632 was Centraal-Azië geïslamiseerd. Een van de oorzaken was dat de islam gebruik maakte van de handelskaravanen om het geloof te verbreiden.

Een enkele keer lukte het een lokale heerser genoeg aanhang onder de bevolking te krijgen om succesvol tegen de Arabische overheersers in opstand te komen. De eerste was Tahir Ibn Hoessein, die het koninkrijk Chorasán in het noordoosten van Iran stichtte. Het koninkrijk van de Samaniden, 874-999, was echter onafhankelijker. Het

was het eerste onafhankelijke Perzische rijk in Centraal-Azië. Het hoogtepunt van deze dynastie was onder Ismael Saman, 849-907. Vanuit Bukhara veroverde hij Samarkand op zijn broer. Uiteindelijk was hij vorst over een rijk van de Indus tot de Fergana-vallei en van de Kaspische Zee tot de Perzische Golf. Bukhara was de stralende hoofdstad.

Tang-rijk

Ongeveer tegelijkertijd met de periode van de Samaniden was in China een welvarende dynastie aan de macht gekomen, de Tang-dynastie, 618-907. Hun hoofdstad werd Chang'an. Het werd de grootste en rijkste stad van de toenmalige wereld. Er werden handelsrelaties onderhouden met India, Perzië, Byzantium en Arabië. Door de aanwezigheid van militaire eenheden langs de Zijderoute was het relatief veilig vanuit China naar het Westen te reizen. Er verschenen vuurtempels van de Zoroasters, tempels van de Manichaeërs, en boeddhistische tempels en kloosters. Het gunstige economische klimaat was een stimulans voor kunstenaars, ambachtslieden en wetenschappers. Het waren gouden eeuwen voor de dicht- en schilderkunst.

Aan de Tang-dynastie kwam een einde in 907. Er was een enorm binnenlands conflict ontstaan na de moord op 100.000 buitenlandse handelaren in de stad Kanton.

In de 10de eeuw werd de invloed van Turks-Mongoolse nomaden in het Perzische Samanidenrijk steeds groter. In 999 werd het Samanidische gebied in tweeën verdeeld: het rijk der Karachaniden ten noordoosten van de Amu Darja en dat van de Ghaznawiden in Afghanistan en Khorasan.

Een volgende episode was die der Seldsoeken die in de 11de en 12de eeuw grote delen van Azië veroverden, maar zich assimileerden met de regionale culturen.

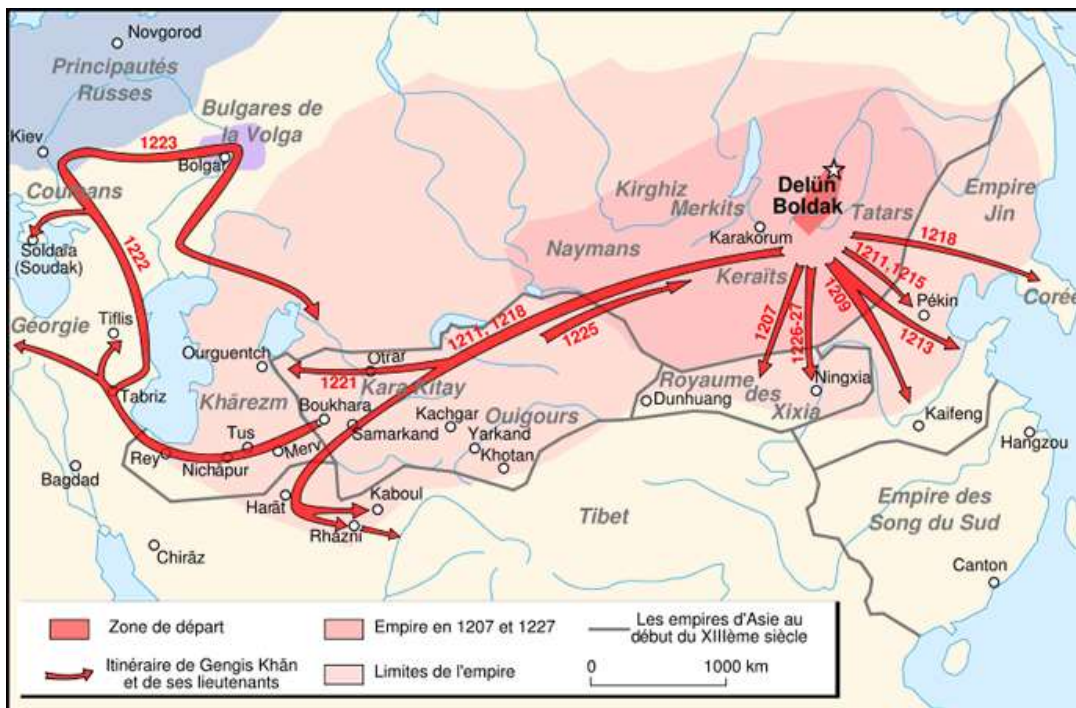
De Kruistochten waren een grote stimulans voor de Europese economie. Handelaren openden handelshuizen in bijna alle grote islamitische steden, zoals Aleppo en Damascus.

Zij zagen de enorme rijkdom van het Midden-Oosten en raakten geïnteresseerd in het enorme achterland: Centraal-Azië en het Verre Oosten. Men herontdekte bijvoorbeeld de eigen klassieke geschiedenis door de talrijke in het Arabisch vertaalde werken van Griekse en Romeinse auteurs.

De 13de eeuw stond in het teken van de 'Gesel Gods', Djengiz Kahn en de Mongoolse horden. Tussen 1208 en 1222 veroverde hij achtereenvolgens Noord-China, Kazachstan, Oezbekistan, Turkmenistan, Iran en Irak. Vervolgens werd de aandacht gevestigd op Rusland, Noord-India en Noord-Pakistan. Bukhara werd geplunderd, de stad werd in as gelegd, 30.000 mannen werden geëxecuteerd en de rest van de bevolking in slavernij gedreven.

Samarkand werd gewapenderhand ingenomen; niet meer dan 20.000 inwoners werden gespaard. Het Mongoolse Rijk werd verdeeld onder de vier zonen van Djengiz. Aan de Mongoolse heerschappij in China kwam in 1368 een einde. In 1395 kwam Zuid-Rusland onder heerschappij van Timur Lenk te staan en werd een van de vier Horden, de Gouden, verdeeld in vier kanaten.

Ondanks alle bloedige verhalen werd er ook gesproken over de 'Pax Mongolica'. Het strenge bewind betekende bijna twee eeuwen stabiliteit in Azië. Langs alle belangrijke handelsroutes werden pleisterplaatsen gebouwd. Er werd een efficiënte koeriersdienst ingesteld. Vanuit alle windstreken kwamen handelaren en missionarissen naar de Grote Khan. Il Khan was een broer van Kublai, kleinzoon van Djenzig Khan. Hij regeerde over Iran, Irak, Armenië en Georgië.

Operaties van de Mongoolse horden

Marco Polo reist als 15-jarige zoon van Nicolo Polo mee naar het hof van Kublai. Nicolo was reeds op een handelsmissie naar de Krim samen met zijn broer Maffeo uiteindelijk in Bukhara terecht gekomen, bij de Grote Khan Kublai. Een en ander was veroorzaakt door een oorlog, waardoor ze een omweg moesten nemen. Marco wordt aangesteld als gezant aan het hof van de Khan. Omdat hij Chinese functionarissen in de buitengebieden moet controleren, reist hij door het gehele rijk van Kublai Khan. Pas na 25 jaar keert Marco naar Venetië terug. Daar ontstaat het boek, 'Il Milione', of 'Het boek der Wonderen', met de eerste gedetailleerde informatie over het Verre Oosten. Op grond van deze informatie werden kaarten gemaakt. Marco Polo gaf beschrijvingen van welvarende steden in de oases, die konden floreren dankzij de handel en een vitale verbinding met de steden van Centraal-Azië vormden.

Marco Polo en Kublai Khan

De Grote Woestijnroute

Toen Marco Polo in 1271 vanuit Venetië vertrok naar het hof van Kublai Khan, wist hij niet welk traject hij zou volgen. Betrouwbare kaarten had hij niet, een kompas evenmin. Hij nam een ongebruikelijke route. Vanuit Jeruzalem reisde hij naar Trabzon, door Turkije. Van daaruit in zuidoostelijke richting naar Tabriz en Bagdad. In ieder geval vreemd, want al eeuwenlang was er een goede route vanuit Akko en Antakya via Damascus en Aleppo naar de Eufraat. Deze route wordt nu de Grote Woestijnroute genoemd. Vanuit Bagdad reisde hij naar Basra om per schip naar de kust van Perzië te varen. Dan trok hij naar het oosten over land via Kerman en Yazd naar Balch. Vervolgens dwars over het Hindu Kush-gebergte naar China.

De Koninklijke Route en de Perzische Route

In de Romeinse tijd waren er twee andere routes door het Midden- Oosten: de Koninklijke Route en de Gouden Route. De eerste begon in Turkije en liep via Ankara naar Bagdad. Bekende koningen als Darius, Xerxes en Alexander de Grote zijn over deze route gegaan, vandaar 'koninklijk'.

Deze route ging over in de Perzische Route. Die begon in het Perzische Hamadan en liep via Rayy naar Nishapur, in het noordoosten van Iran. De route volgde de kleine vruchtbare strook tussen de voet van het Elburz-gebergte, het Kopetdag-gebergte en de vlakke van de Grote Zoutwoestijn, Dasht-e Kavir. Aan de andere kant van de bergen en de Harirud-rivier ligt de Mourgab-oase met de stad Merv, een kruispunt van wegen. De stad is het begin van de Gouden Route, het beroemdste deel van de Zijderoute.

Vanuit Merv gaat ook een traject naar het oosten, de stad Balch en dan naar Afghanistan. Van Mazar-e Sjarif loopt een route naar Kabul en verder naar de Khyberpas tussen Afghanistan en Pakistan.

Tachtig jaar na Marco Polo reisde ook Francesco Pegolotti uit Florence naar het hof van de khan in China, maar langs de Stepperoute van Istanbul via Trabzon naar Tbilisi in Georgië.

Vervolgens naar Azov aan de monding van de Don in de Zwarte Zee. Van Azov reed hij in een koets naar Astrachan in de delta van de Wolga. Daarna bereikte hij per schip Goerjev aan de monding van de Oeral in de Kaspische Zee.

In twintig dagen reed hij naar Konje Oergentsj. Hij kwam vlak bij het diepste punt van Centraal-Azië, de Vpadina Kaundy, 132 meter onder de zeespiegel. Daarna trok hij vermoedelijk de Kyzilkum-woestijn door.

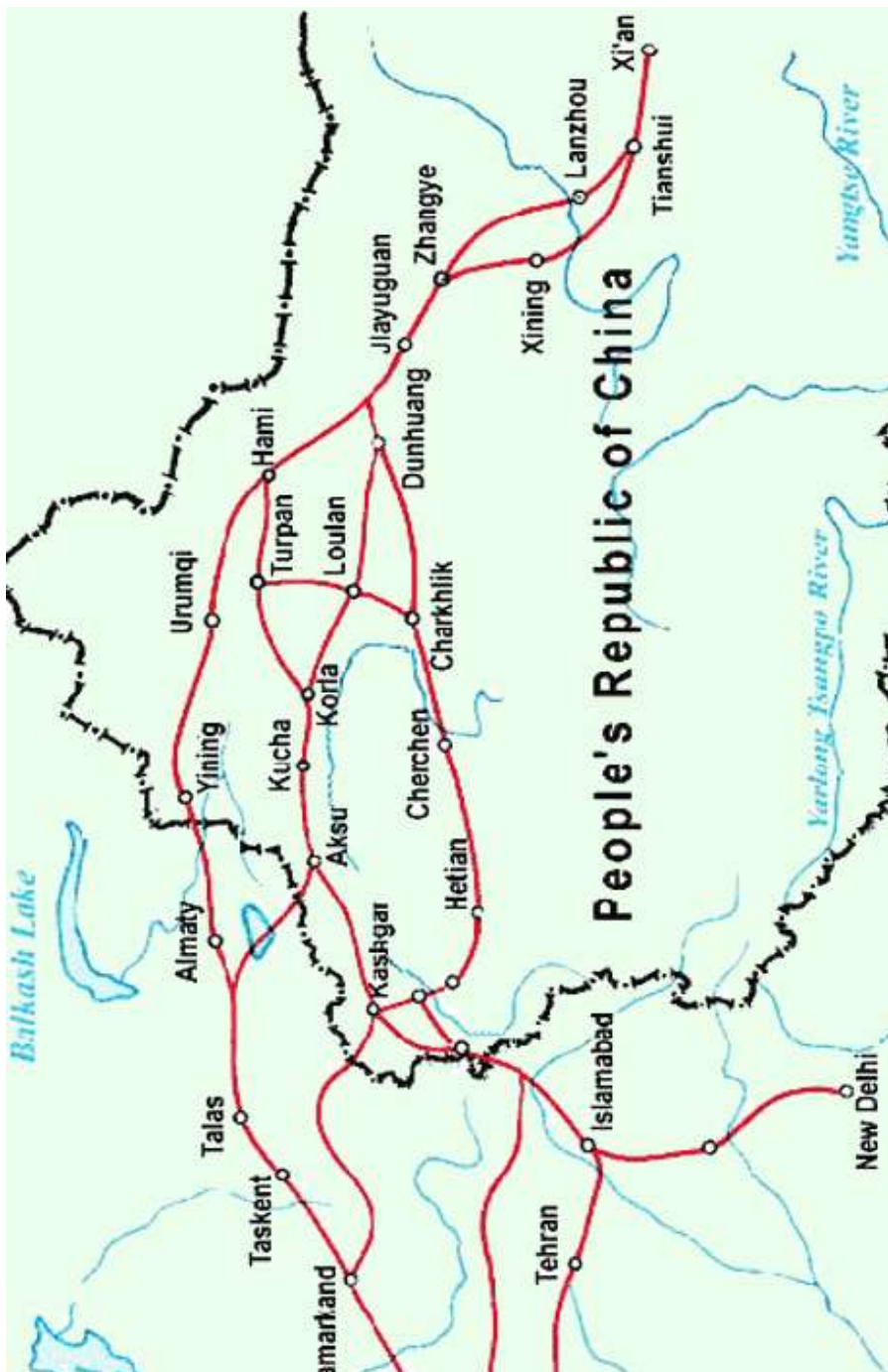

Yazd

De Gouden Route

Van alle delen is de Gouden Route het bekendst geworden. De handel was hier meer dan profijtelijk. De route begon op twee plaatsen, in Konje Oergentsj en Mary en sloot aan op resp. de Stepperoute en de Perzische Route. Soms kwamen de routes samen in Turkmenabad, soms in Bukchara. De route tussen Samarkand en Bukchara wordt

sinds de Samanidentijd Sjah Rah - Koninklijke Weg - genoemd. In de hoogtijdagen van de twee steden, tussen de 10de en 15de eeuw, vertrokken wekelijks karavanen. Over een afstand van 250 kilometer deed een handelaar gemiddeld 6 tot 7 dagen. Regelmatig vertrokken karavanen met 3500 tot 4000 kamelen. Vanuit Samarkand kon gekozen worden tussen een kortere maar zwaardere route, of een langere en iets lichtere route. De kortere route ging door de Fergana-vallei naar Osj, dwars door het huidige Kirgizië naar de Toroegart-pas en vanaf daar naar Kashgar in China. Hierna kwam de ongenadige Taklimakan-woestijn. Het eindpunt was Anxi. De langere tocht ging vanuit Samarkand via Tasjkent naar Otrar. Dan langs de noordkant van het Tian-gebergte naar Almaty. Via Yining en Turpan kwam men dan ook in Anxi. Vanuit Anxi liep de Keizerlijke Route via Lanzhou naar de Jaden Poort van Xi'an. Deze stad wordt over het algemeen gezien als begin- en eindpunt van de Zijderoute.

Zijderoutes door China

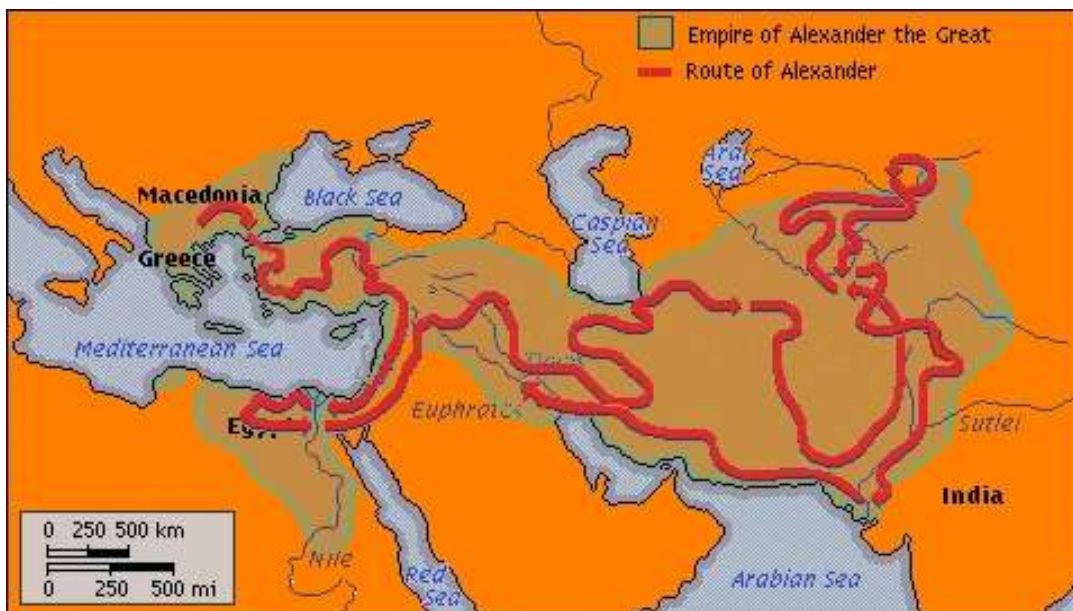
Wat aan de Zijderoute voorafging: het Perzisch rijk

Het Perzische Rijk begon met een opstand van Cyrus de Grote tegen de Meden. Hij vestigde zich in de huidige provincie Fars, en stichtte de dynastie van de Achaemeniden in 559 v. Chr. Hij werd de 'erfgenaam' van het Medische rijk dat zich uitstreckte van de Lydische grens tot aan het Iraanse plateau. In 547 werd koning Croesus van Lydië verslagen. Vervolgens vielen steden in Carië, Lycië en Ionië. Na 70 jaar is er een groter en beter rijk georganiseerd dan de wereld ooit gekend heeft. Het rijk reikte tot voorbij Kabul in Afghanistan. Cyrus vestigde zijn hoofdstad te Pasargadae, waar hij begraven is. Tolerantie en integratie kenmerkten zijn bestuur. Cyrus eerbiedigde de nationale erediensden en hij gaf toestemming aan de joden, die door Nebukadnezar waren gedeporteerd, om terug te keren naar Jeruzalem en om er hun tempel te herbouwen. Zelfs de Grieken noemden Cyrus een model-vorst.

De komst van de Perzen in 536 moet de Feniciërs welkom geweest zijn. Beroemd was hun scheepsbouw en de fabricage van purper en glas. Zij waren van belang voor de tussenhandel tussen oost en west en speelden een belangrijke rol in de vloot van de Perzen. Zij gingen geld gebruiken; de invloed van de Griekse wereld was enorm.

Cyrus' zoon, Cambyses II (530-522 v. Chr.) maakte zich meester van Egypte in 525 v. Chr. en werd tot farao gekroond. Hij kreeg de reputatie van despoot, wellicht door de oppositie van Egyptische priesters.

Darius I de Grote (522-486 v. Chr.) werd zijn opvolger en kreeg te maken met een opstand van Griekse steden waartegen hij in 490 v. Chr. een nederlaag leed bij Marathon.

Kaart Achaemenidisch rijk en tocht Alexander de Grote

Darius' rijk strekte zich uit van Klein-Azië, Libië en Egypte tot aan de Indus en was ingedeeld in 23 provincies of satrapieën. Tijdens zijn bewind kwam de Koninklijke Weg (2563 km) tot stand, van Susa tot Sardes en ook de eerste postdienst wordt aan hem toegeschreven. Er werden koninklijke paleizen opgetrokken in de administratieve hoofdsteden Ecbatane, Susa en Pasargadae en in Persepolis, het ceremoniële centrum van het rijk.

Xerxes I (486-465 v. Chr.) had te kampen met opstanden in Babylon en Egypte. Zijn vloot werd in 480 v. Chr. door de Grieken verslagen bij Salamis, en de landmacht bij Plataeae. Tijdens een paleisrevolutie werd Xerxes in zijn paleis in Susa vermoord.

Geleidelijk verbrokkelde het Perzische rijk. Artaxerxes III (358-338 v. Chr.) ondernam nog een laatste reddingspoging. Tijdens de slag bij Gaugamela werd de laatste Achaemenidische vorst Darius III in 331 door Alexander de Grote verslagen.

Alexander de Grote en de Seleuciden

Iedereen is het erover eens dat Alexanders tocht van tien jaar en tienduizenden kilometers, één van de belangrijkste gebeurtenissen uit de wereldgeschiedenis is. Het Westen en het Oosten werden voor het eerst met elkaar in contact gebracht. Alexander de Grote wist de macht van de Achaemeniden te breken. Zijn rijk reikte tot voorbij Kabul, tot aan de Syr Daria en de Indus. De routes die hij volgde, waren ongeveer dezelfde als die van de handelaren vanaf het einde van de 2de eeuw v. Chr. Op het moment van zijn dood in 323 v. Chr. heerste hij over het gebied tussen Griekenland en India en de vele steden die hij gesticht had werden centra van Griekse cultuur die nog lang van invloed zou blijken. Hij nam zo'n 40.000 manschappen mee, en de soldaten die in de nieuwe steden achterbleven, trouwden met de autochtone vrouwen. Griekse ideeën drongen in de wereld van het oosten binnen: religie, politiek, geneeskunst en beeldende kunsten werden alle sterk beïnvloed door de erfenis van Alexander de Grote. Sinds de tijd van Alexander de Grote zouden het westen en oosten altijd met elkaar verbonden blijven. Na de dood van Alexander bereikten reeds veel exotische goederen als ivoor, kruiden en exotische vogels de rijke burgers van Athene.

Alexander de Grote

De Stepperoute

Al sinds eeuwen trokken nomadische ruiters stammen van de steppen van Zuid-Rusland en de Balkan, via de Kazach Vlakte en Mongolië naar het noordoosten van China, op zoek naar voedsel voor hun paarden, koeien en schapen. Deze nomadische stammen dreven al zeer vroeg handel met naburige streken, zoals handel in spiegels, zijde en wapens uit China, huiden en goud en Siberië, jade en wol uit Turkestan, en paarden en wol uit West Turkestan. De Chinezen noemden deze nomaden Hu. Uit vondsten in kurganen (grafheuvels) uit de 6de-4de eeuw v. Chr. in Kazachstan en Mongolië blijkt dat deze nomaden reeds handelscontacten met de Chinezen hadden.

De Xiongnu volkeren, de machtigste van de Hu stammen, worden het eerst in Chinese bronnen vermeld op het einde van de 4de eeuw v. Chr. Zij zijn afkomstig van het gebied tussen de Gele Rivier en de Yingshan Bergen. Zij werden een serieuze bedreiging voor de noordgrens van het Chinese rijk. De Chinezen probeerden ze op creatieve wijze te bestrijden, door de eigen soldaten kleding van de Hu te laten dragen en te vechten vanaf paarden zonder strijdwagen. Rond 400 v. Chr. waren de Chinezen al begonnen met de bouw van een enorme muur. Deze muur zou alsmaar worden uitgebreid, met name in tijd van de eerste keizer Qin.

Rond 200 v. Chr. waren de Xiongnu op het hoogtepunt van hun macht, zij veroverden een gebied ten zuiden van de Gele Rivier en breidden hun territorium zelfs uit tot in Centraal-Azië. Een aanval van generaal Liu Bang, de eerste keizer van de Han-dynastie, mislukte volkomen. De Xiongnu werden formeel door de Han-keizer erkend.

Chinese vrouwen werden gestuurd om met de nomaden te trouwen, en zo goede relaties te houden. Inmiddels bleek er ook een levendige handel ontstaan tussen de Xiongnu en de Chinezen.

Xiongnu-khanaat, ca. 200 v. Chr.

Daar de agressie van de Xiongnu voor de Chinezen bleef bestaan, probeerde keizer Wudi (140 – 87 v. Chr.) de bedreiging te keren. De door de Xiongnu verslagen Yuezhi stammen waren intussen naar het westen verdreven, naar Bactrië, Afghanistan, waar zij het latere Kushan-rijk zouden stichten. Keizer Wudi stuurde een gezantschap onder leiding van Zhang Qian naar de Yuezhi in een poging een tweede front tegen de Xiongnu te openen. De expeditie begon in 138 v. Chr. De expeditie slaagde niet. Zhang Qian gaf de keizer bij terugkeer wél een uitvoerige beschrijving van de streken waar hij geweest was, zoals Fergana, Transoxanië en Bactrië. De keizer zag nu een kans om de handel met de burens te intensiveren, als een instrument van buitenlandse politiek. Wudi had van de 'vurige paarden' van Fergana gehoord, en wilde deze hebben. De idee van hemelse paarden en een verbinding met draken werd onderdeel van de Chinese psyche. Indien de keizer aan voldoende Fergana paarden kon komen, kon hij wellicht de Xiongnu onderwerpen. Door meer missies te zenden om de paarden te bemachtigen, werden meer contacten met buurstaten gelegd en tevens ontstonden wegen die later bekend zouden worden als de Zijderoute. Pogingen om een route naar Bactrië vestigen mislukten echter vooralsnog.

Vanaf 129 v. Chr. was keizer Wudi begonnen met een serie militaire campagnes tegen de Xiongnu, en dit leidde tot de langzame onderwerping van het volk. Daardoor werden de contacten met de landen in het westen gemakkelijker. Met militaire operaties kreeg de keizer zelfs het gehele Tarimbekken onder zijn gezag, sindsdien Xinjiang genoemd (nieuw veroverd gebied). Intussen werden defensieve forten gebouwd om de routes. In 304 verklaarden de Xiongnu zich echter weer onafhankelijk, en namen in 316 zelfs Chang'an in. Daarna volgde een burgeroorlog van 150 jaar, tussen de verschillende nomadengroepen. Chinezen trokken massaal naar het zuiden. Er waren nu twee rijken: een noordelijk beheerst door de nomaden, een zuidelijk beheerst door de Chinezen.

Op het einde van de 4de eeuw bleek het Toba-volk het sterkste, en stichtte de Noordelijke Wei-dynastie (386-534).
naar het westen te beschermen. Dit proces werd in de 1ste eeuw na Chr. door generaal Ban Chao voltooid. Intussen was het Xiongnu-rijk verdwenen, en werden stamleden zelfs geronseld om voor welke Chinese keizer dan ook te vechten.

Dunhuang, reis van Zhang Qian

De Kushans en Parthen

De door de Xiongnu verdreven Yuezhi (bewoners van het gebied tussen Tianshan bergen en Dunhuang), trokken vanaf ca. 165 v. Chr. naar Bactrië, waar zij rond 140 v. Chr. arriveerden. Zij breidden hun macht uit in Bactrië, Gandhara en Punjab. Daarmee eindigde de Parthische overheersing in het gebied.

Het volk van de Parthen bestond uit half nomadische Iraanse ruitersstammen, verwant aan de Scythen. Tegen 250 veroverden zij de Seleucidische provincie Parthava in Noord-Iran. Mithridates I (171-138 v. Chr.) wordt vaak als de ware stichter van het Parthische rijk beschouwd. Onder zijn leiding veroverden de Parthen geheel Iran en de Seleucidische provincies Babylon en Assur. Het rijk strekte zich uit van de Eufraat tot in Herat in Afghanistan, Ctesiphon aan de Tigris werd de hoofdstad. Mithridates beschouwde zich als wetmatige opvolger van de Achaemenidische koningen.

Kaart Parthisch rijk

Pas koning Mithridates II (123-88 v. Chr.) lukte het de heerschappij over het gehele rijk te bevestigen. Dat vormde een goede basis voor een uitgebreide handel tussen Syrië en China.

Langs de Zijderoute van Egypte en Italië tot in China konden de Parthen hun gezag doen gelden als bemiddelaars. Zij hadden goede contacten met de Chinese Handynastie, maar leefden continu in conflict met de Romeinen. Vanaf de 2de eeuw na Chr. zette het verval definitief in. De laatste Parthische koning, Artabanus V, werd in 224 na Chr. door Ardashir, een van zijn eigen vazallen, verslagen. De Parthen waren steeds in contact met de Seleuciden en Romeinen aan de ene kant, en oosterse volkeren, zoals de Scythen en de Chinezen aan de andere kant. Deze invloeden ziet men in de Parthische kunst terug.

In Mesopotamië stichtten de Parthen Ktesiphon en Hatra, in Turkmenistan de stad Nisa. Paleizen en tempels lagen in het centrum van de steden. De bekendste voorbeelden van Parthische muurschilderingen zijn in Dura Europos gevonden, aan de Eufraat in Syrië.

Een revolutionaire vernieuwing in de Parthische paleisarchitectuur was de ontwikkeling van de iwan. De iwan is een naar één zijde geopende hal met een rechthoekige plattegrond, die ton overwelfd is.

Munt van Kanishka

Vanaf het begin van de 2de eeuw regeerde de Kushan koning Kanishka I over een rijk van de Ganges tot Sogdiana. Het bewind zorgde voor welvaart en veiligheid en bevorderde de handel. Hij liet munten slaan met afbeeldingen van bijna het gehele pantheon van goden van de Perzische, Griekse Indische religies.

Kushan-rijk, kaart

De Kushan dynastie bereikte haar hoogtepunt onder koning Kanishka. Peshawar werd hoofdstad, en Mathura meer naar het zuiden een tweede. In deze tijd bereikte de Romeinse handel met Azië bijna haar hoogtepunt. Omdat de relaties tussen Parthen en Romeinen vijandelijker werden, was handel via de Levant steeds moeilijker en werden de bergpassen van India de hoofdroutes voor de karavanen naar de zee. Zij leerden Grieks en assimileerden zich met de bestaande culturen in het gebied van Gandhara, Bactrië, en buurgebieden.

Inmiddels was het Boeddhisme sinds de Maurya's (koning Ashoka, 3de eeuw v. Chr.) in een groot gebied van Noord-India, Pakistan en zelfs Afghanistan ingevoerd.

In de Kushan-periode onderging het Boeddhisme een verandering waarbij de eenvoudiger monastieke vorm van het hinayana (kleine rad) wijzigde in een breder en meer humanistisch geloof volgens het mayahana (grote rad). Daarbij werd de plaats van de monnikengemeenschap minder belangrijk en een open religieuze atmosfeer met belangrijker deelname van de leken-gemeenschap won aan populariteit. Er ontstond een kosmologie van bodhisattvas die op de drempel van het Nirvana hun handen toestaken om de kloof tussen de illusoire wereld en de eeuwige zegen van de ware werkelijkheid te overbruggen. Boeddha werd steeds meer een centrale figuur die van Verlichte veranderde in een god. Daarom had de Boeddhistische wereld behoefte aan een voorstelling van deze nieuwe godheid. Vanaf nu komen wij afbeeldingen, beelden en historische voorstellingen van Boeddha tegen.

Gandhara's ligging aan de handelsroutes maakt duidelijk dat de beeldende kunst ontstond met behulp van buitenlandse vaklui, met name uit de Hellenistische wereld uit het westen. De invloed van provinciale Hellenistisch-Romeinse beeldhouwkunst op de ontwikkelingen in Gandhara is enorm. Opvallend is de haardracht in reliëfs van Gandhara die veel lijkt op die van grafreliëfs in Palmyra. De beeldhouwers van Gandhara zorgden ook voor een grote bijdrage in de ontwikkeling van het beeld van de bodhisattva, die sterk verbonden blijkt met die van de yaksha cultus, zeer sterk verbreid in Gandhara voor de komst van het Boeddhisme. Een grote stupa en klooster is bewaard in Guldara, niet ver van Kabul. Hier, maar ook in Gandhara blijkt de stupavorm te veranderen, smaller en hoger.

Kushan periode, Gandhara. Scène met Trojaanse paard. 2e eeuw na Chr.

De hoofdroute van India passeerde Taxila, liep over de Khyber pas naar Bamiyan en over de Hindu Kush naar Balkh. Vandaar liep deze via het Pamir gebergte naar China of noordelijk naar Termez en Centraal-Azië.

Tegen het midden van de 3de eeuw was de handel van oost naar west onderbroken. De Sassaniden hadden de Parthen in Perzië overwonnen, en daarna Peshawar en Taxila veroverd, waardoor de macht van de Kushan verzwakte. Het Boeddhisme bloeide echter als nooit tevoren. Hier kwam pas een einde aan in de 5^e eeuw toen de Witte Hunnen Gandhara verwoestten. Zelfs toen bloeide een tweede Gandhara-school

in Afghanistan en Kashmir, en maakte enkele van de meest spraakmakende monumenten van het Boeddhisme, zoals in Bamyian.

In Afghanistan bloeide een van de grootste kloostercentra, die van Bamyian, onder de eeuwige sneeuw van de Hindu Kush. Beeldhouwkunst en schilderkunst vertonen hier een vermenging van stijlen uit India en Iran. De meest spectaculaire scheppingen zijn de drie enorme boeddha's, uitgehouwen en afgewerkt met kalkpleister. Na de 8^e eeuw waren de grotten leeg en het dal stil. Later werden de beelden voor de Mongolen doelen voor pijlen en kanonnen, een paar jaar geleden voor het dynamiet van de Taliban.

Mathura, meer dan 100 kilometer ten zuiden van Delhi, was een religieus centrum voor de komst van de Kushanas. De Jains kwamen er vroeg, en hun activiteiten verspreidden zich naast de boeddhistische in de Kushan en Gupta perioden. Later zou Mathura eng verbonden worden met Krishna van de Hindoes. Uit Mathura komt ook het eerste Boeddhabeeld, gekleed als een echte Indiër, in een transparant kledingstuk met een schouder ontbloot.

Sassanidisch rijk, kaart

De Sassaniden

De laatste Parthische koning, Artabanus V werd in 224 na Chr. door Ardashir, een van zijn eigen vazallen, verslagen. De Parthen waren steeds in contact met de Seleuciden en Romeinen aan de ene kant, en oosterse volkeren, zoals de Scythen en de Chinezen aan de andere kant. Deze invloeden ziet men in de Parthische kunst terug.

Vanaf 224 na Chr. regeerden de Sassaniden vier eeuwen over het rijk. Zij beschouwden zich de waardige opvolgers van de Achaemeniden. Hun ambitie bracht hen zelfs in conflict met Rome en Byzantium.

Zij kenden een sterk gecentraliseerd bestuur en hervormden het muntsysteem. Het Zoroastrisme werd staatsgodsdienst. Koning Shapur (241-272) behaalde diverse overwinningen op de Romeinen. Hij versloeg keizer Gordianus III, Philippus Arabs en Valerianus. Het rijk spreidde zich uit van de Eufraat tot de Indus. Na de dood van Chosroes II (590-628) leidden natuurrampen, invallen en dynastieke twisten tot anarchie.

Vroege handel in het westen van Azië

De Nabataeërs waren afkomstig uit het noordwesten van Arabië. In de zesde eeuw v. Chr. zouden zij zich in Petra vestigen. Zij maakten van de plaats het centrum van hun handel. De machtsuitbreiding van de Nabataeërs van Petra vond plaats van de 4de tot de 1ste eeuw v. Chr.. De stad vloeyde over van weelde, dankzij de internationale handel, de belastingen, de tolleren en inkomsten uit handel in luxeartikelen. Tijdens het bewind van Trajanus werd de stad door de Romeinen verwoest.

Palmyra ligt middenin een eindeloze, eenzame zandvlakte. Het is de obligate doorgangplaats voor alle kooplieden die via de Perzische golf en Mesopotamië, waar ze de Euphraat opvaren, naar de aan de Middellandse Zee gelegen Fenicische havens reizen. Eeuwenlang was Palmyra het centrum van de gehele transitohandel tussen Azië en het Middellandse Zeegebied. Hier werden zijde uit China verhandeld, edelstenen uit Noord-India en specerijen uit Indonesië.

Na de dood van Alexander de Grote kwam Tadmur in het Seleucidische rijk te liggen. Na de verovering van Pompeius van het Seleucidische rijk in 64 v. Chr. kwam Tadmur tussen de Romeinse en Parthische invloedssferen te liggen. De Palmyrenen schikten zich naar het gezag van de Romeinen, maar bleven ook met de Parthen on speaking terms. Zo creëerden zij een neutrale zone, waarin de handel kon bloeien, zeker naarmate de Romeinen meer behoefte kregen aan exotische producten als parfum, ivoor, specerijen en zijde.

Het meeste wat van Palmyra tegenwoordig resteert, dateert van de eerste drie eeuwen van onze jaartelling. Tijdens de eerste eeuw werden de Bel-tempel, de tempel van Ba'alshamin en de agora gebouwd. Uit inscripties blijken de vele handelsactiviteiten van handelaren uit Palmyra, die tot de Perzische Golf trokken. In de eerste eeuw na Chr. werd Palmyra in de Romeinse provincie Syria opgenomen, in 129 werd de stad bezocht door keizer Hadrianus. De stad bloeyde in de tweede en derde eeuw vanwege de terugval van Petra in Jordanië. In 106 werd immers Petra door Rome geannexeerd. Omdat Trajanus oorlog voerde tegen de Parthen en grote delen van Syrië annexeerde, dreigde ook Palmyra haar zelfstandigheid te verliezen. Onder diens opvolger Hadrianus werd Palmyra echter een *civitas libera*, d.w.z. politiek onafhankelijk van Rome. Dit bevorderde slechts de economische groei van de stad. In de derde eeuw versterkte Rome haar positie in Palmyra. Tijdens het bewind van Caracalla werd Palmyra nominaal Romeinse kolonie. Buiten de stadsmuren was een Romeins garnizoen gelegerd. De opdringende Perzische Sassaniden verstoorden de economische bloei van de stad, omdat zij het handelsverkeer naar het oosten blokkeerden. Toen de Romeinse keizer Valerianus door de Perzen in 259 werd gevangengenomen, wist Palmyra het vacuüm, dat ontstaan was in het Nabije Oosten, in te vullen.

Palmyra, grafsculptuur, 1e eeuw na Chr.

Hatra, centrum stad

Indrukwekkend zijn de vele graven van Palmyra. In diverse graven is zijde uit de Hantijd teruggevonden. Details van de grafportretten hebben veel gelijkenis met die van voorstellingen in Gandhara.

Te allen tijde hebben de Arabieren vanwege de barre omstandigheden in hun schrale land de nomadische levenswijze willen opgeven en ernaar gestreefd zich in herbergzamer gebieden te vestigen. Zo werden zij aangetrokken door Palestina, Syrië en Mesopotamië. Eerst waren het niet meer dan strooptochten, maar later gingen de Arabieren over tot het stichten van pleisterplaatsen voor karavanen. De stad Hatra, gesticht in de Parthische tijd tussen Eufraat en Tigris, is een goed voorbeeld van deze infiltratietechniek, die de eerste grote Arabische expansie kenmerkt. Hatra werd in de 1ste eeuw v. Chr. gesticht door Arabische stammen. De architectuur is Grieks-Romeins. In 241 na Chr. ging de stad ten onder.

De stad Dura-Europos aan de Eufraat werd tegen 300 v. Chr. gesticht op bevel van Seleucos I. De stad was een belangrijk steunpunt aan de vaak omstreden Syrisch-Mesopotamische demarcatielinie, en kende een opmerkelijke ontwikkeling. Het kwam in handen van de Parthen en de Romeinen. In de Romeinse keizertijd veranderde de stad door de gewijzigde politieke situatie van politiek in economisch steunpunt en grensstad. De oorlog van de Romeinen tegen de Sassaniden werd de stad echter noodlottig, en in 256 na Chr. kon Shapur I de stad innemen en verwoesten. De wanhopige pogingen van de bewoners om met aarde en puin de stadsmuur aan de binnenzijde tot een breedte van 12 meter te versterken mochten niet baten. Maar leverden de archeologen wel spectaculaire vondsten op van gebouwen die door de bewoners zo zelf 'begraven' waren.

Minder dan de helft van de stad is blootgelegd, maar de vondsten hebben een opmerkelijke mengeling van Griekse, Parthische, Semitische en Romeinse beschavingen blootgelegd. Er waren evident handels- en religieuze betrekkingen met Palmyra, er waren joodse en christelijke gemeenschappen.

Aan de binnenzijde van de westelijke stadsmuur zijn twee belangrijke monumenten gevonden. Een synagoge met indrukwekkende muurschilderingen die overgebracht zijn naar het museum in Damascus. Tevens is een vroegchristelijke huiskerk gevonden.

Dura Europos

Hoofdrospelers in de vroege middeleeuwen: van Han tot Tang dynastie

De heerschappij van de Han-dynastie betekende voor China bijna vierhonderd jaar continuïteit en welvaart. Na de ondergang van de Qin vestigde een boer Liu Bang de nieuwe dynastie en vormde met een goed georganiseerd ambtenarenapparaat conform het Confucianistische ideaal een universalistische keizerstaat. In de tweede eeuw na Chr. leidde het verschil tussen de arme, werkende bevolking en de rijke niet-producerende bevolkingslagen tot grote onrust en het zoeken naar een oplossing in diverse religies en filosofieën.

In de jaren van voorspoed breidden de Han keizers het grondgebied uit tot in het huidige Korea en het noordoosten van Vietnam. Ook controleerden zij de toegangswegen naar de Centraal-Aziatische handelsroutes.

Tallose uitvindingen leidden tot veranderingen in de maatschappij. Er waren verbeteringen en vernieuwingen in de landbouw, men importeerde via de 'Zijderoute' materialen en technieken vanuit het westen. Er kwamen rijke handelaren op, grootgrondbezit werd mogelijk, en een rijke bovenklasse ontstond, potentiële opdrachtgevers voor kunstwerken.

De uitvinding van papier en inkt leidden tot de verdere ontwikkeling van het schrift. Het kanselarijschrift ontwikkelde zich door de verbetering van het penseel tot een statische, hoekige variant van het 'klein zegelschrift'. In de Han-tijd ontstond ook het modelschrift, een mooiere vorm van het kanselarijschrift. Dit waren alle officiële schriftvormen. Er waren ook twee schrifttypen voor privégebruik, met afrondingen van hoeken en de verbinding van oorspronkelijk geïsoleerde streken binnen een schriftteken. Het regelschrift -het maatgevende schrifttype- bleef vanaf de Han-tijd tot het begin van de Volksrepubliek onveranderd.

Schrift op bamboe

Kalligrafie betekent sinds het einde van de Han-tijd een uitdrukkingmogelijkheid voor de schrijver. De invloed van zijn persoonlijkheid op het schrijven werd de maatstaf voor artistieke vaardigheden en volmaaktheid.

Sinds de tweede eeuw na Chr. ontstond een vaste canon van decoraties voor daken, waardoor uiteindelijk de status van het gebouw aan het aantal dakruiters en de kleur van de dakpannen kon worden afgelezen. De mythologische betekenis van het gebruik van dakruiters lag in de noodzaak in de bescherming van het huis en de bewoners tegen het kwaad.

Tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling raakte de Zijderoute in verval. Aan de Middellandse Zee groeide het Romeinse Rijk gestaag, maar het werd steeds moeilijker het te besturen. Ook aan de oostkant van het Zijderoute nam de betekenis van de

Zijderoute af. Al snel na de Han-dynastie in China hield de grootscheepse internationale handel op te bestaan en sloot China weer zijn grenzen. De politieke geschiedenis van oost en west werd beïnvloed door de opkomst van de Hunnen.

Het boeddhisme deed in de eerste eeuw zijn intrede in China. Van ca. 300 tot ca. 1100 na Chr. had het bijna onafgebroken een zeer grote invloed in China. In China blijft het boeddhisme toch altijd het karakter van het vreemde, het on-Chinese houden. De Chinese cultuur was inmiddels immers zélf al oud en klassiek. Het boeddhisme werd hier voor het eerst verspreid in de niet -oorspronkelijke taal en het oorspronkelijke schrift.

Het boeddhisme werd in China niet door monniken verspreid, maar door handelaren en handwerkslieden. De eerste verspreiding was dan ook langs de twee takken van de zijderoute. Toen de heersende klasse interesse toonde werden monniken naar het land van oorsprong gestuurd om religieuze teksten naar China te brengen. Tussen de derde en zevende eeuw trokken zo'n vijftig delegaties Chinese monniken naar India. Alle teksten moesten in het Chinees worden vertaald. In China werd het mahajana-boeddhisme verspreid (grote rad). Chinese verering van staat en voorouders werden gerespecteerd, ieder mens kon in China boeddhist worden.

De eerste boeddhistische gemeenschap in China werd in 148 gesticht; de monniken waren geen Chinezen. Twee stijlen werden in de boeddhistische kunst geïntroduceerd; de Gandhara-kunst uit India, en de hindoe-boeddhistische kunst. Het boeddhisme stond in de Han-tijd nog in scherp contrast met de Confucianistische traditie. Sinds de derde eeuw werd de leer echter toch steeds populairder, met het uiteenvallen van het Han-rijk, in drie rijken: Wu, Shu en Wei. In 355 werd het Chinezen per keizerlijk decreet mogelijk om boeddhistische monnik te worden. In de jaren daarna ontstonden er verschillende scholen.

Tijdens de noordelijke Wei-dynastie (38- 535) werd het boeddhisme in het noorden staatsreligie. De keizer werd beschouwd als de reïncarnatie van Boeddha. De kloosters kwamen tot bloei, de beroemde grottentempels van Yungang, Longmen en Dunhuang ontstonden.

Yungang

In de beeldtaal ontstonden geleidelijk diverse stijlen. Latere stijlen zijn gekenmerkt door losse houdingen en beweeglijkheid. Typisch is het ontstaan van de Luohan-groep, groepen van vijf, met boeddha, twee boddishatvas en twee leerlingen. Zij worden meestal in veelvoud van aantal en in monnikskleding uitgebeeld. Opvallend is dat in de talloze wandschilderingen de tweedimensionale afbeeldingen met de driedimensionale zijn versmolten, vooral in de Tang-tijd (Dunhuang). In de Tang-tijd krijgen stichters een meer prominente plaats in de afbeeldingen. Ook ziet men een toename in het gebruik van het thema van de 'lerende boeddha' en paradijsvoorstellingen.

Het boeddhisme heeft de bouwkunst verrijkt met de pagode. De vorm is afgeleid van de traditionele Indiase stoepa, in combinatie met de uit een aantal verdiepingen bestaande woon- of poorttoren, zoals ze ten tijde van de Han-dynastie werden gebouwd. De latere pagoden konden via een wenteltrap worden beklommen. Ook in de

Chinese pagode wordt onder de middelste pijler een boeddhistische relikwie geplaatst. Later ontstonden er in de kloostercultuur van China ook kloostertuinen. Tegelijk met de verspreiding van het boeddhisme veroverden schilderkunst en kalligrafie een belangrijke plaats in de Chinese samenleving.

Religies in Sassanidische tijd

In de Sassanidische tijd verspreidden zich diverse religies langs de handelsroutes van west naar oost. De Sassaniden in Perzië maakten het Zoroastrisme tot staatsgodsdienst. De religie verspreidde zich naar Centraal-Azië, mede door de komst van de Islam, waar het bleef bestaan en zich verspreidde tot in China. Daar werd het in de 8^e tot de 10^e eeuw verdrongen door de Islam.

Zoroaster is de Griekse naam van de Iraanse profeet Zarathustra. Waarschijnlijk leefde hij tussen 628 en 551 v. Chr. in het noordoosten van Iran. Het heilige boek van de zoroasters, de Avesta, werd pas in de Sassanidische tijd samengesteld. Er is slechts een deel van bewaard. Het hoofdthema van de religie is goed en kwaad. De hoofdgedachte is dat God goed is. De schepper Ahura Mazda werd als opperwezen beschouwd, en leeft in de hemel. Hemelse wezens steunen hem en zijn abstracte krachten, vergoddelijkt, en soms ook gepersonifieerd. Hij is omgeven door zeven 'aspecten' ofwel 'Onsterfelijke weldoeners': de Goede geest, rechtvaardigheid, wijsheid, rijkdom, gehoorzaamheid, volkomenheid en onsterfelijkheid. De Goede geest is de hoofddeugd van Ahura Mazda, de overige zijn ook voor mensen voorbeschikt. Onder de zeven 'aspecten' staan de yazata's, de 'Vereringswaarden'. Sommige zijn oude Arische figuren, die verbonden zijn met de natuur, zoals de zon en de maan. Tegenover de Hemelse machten staan horden demonen. Tegenover de Goede Geest staat de Kwade Geest, Ahra Mainyu, die zich in duisternis en onwetendheid schuilhoudt. Het dualisme van goed en kwaad manifesteert zich in tegengestelden zoals licht en donker, gezondheid en ziekte, leven en dood. De dood is verblijfplaats van het Kwade, het lijk is een verblijfplaats van demonen. In de torens der stilte werden de lijken opgegeten door gieren en de beenderen door de zon gebleekt. Daarna vond bijzetting plaats in een gemeenschappelijk graf.

Mithraïsme

Mithras is van oorspong een Arische godheid. Mithras was een sterke strijder, handhaafde waarheid en orde en controleerde of de mens zijn beloften hield. Pas vanaf de tijd van Artaxerxes I (465-425 v. Chr.) rekende men hem officieel tot de goden van het Perzische rijk. De Mithras-cultus verspreidde zich naar Mesopotamië, Klein-Azië en heel het Midden-Oosten. Hij werd zelfs in het Grieks-Romeinse pantheon opgenomen.

Manicheïsme

Mani (216-277) was een telg van een Parthische familie, en stichtte op 20-jarige leeftijd een nieuwe religie.

Hij stond onder bescherming van de Sassanidische koning Shapur I en zijn opvolger Bahram I. Een van de belangrijkste kenmerken van het manicheïsme is het universalisme. Mani noemde zichzelf 'apostel van het licht voor iedereen', de volbrenger van de werken van Boeddha, Christus en Zoroaster. Het dualisme, de strijd tussen goed en kwaad, is de basis van de religie. Alleen de 'Volmaakten' konden zich bevrijden door de gnosis, de kennis - het ware licht-, door onthouding van vlees, wijn en seksuele contacten en door geen lichamelijke arbeid te verrichten. De 'Toehoorders' zijn de overigen, aan wie minder zware taken worden opgelegd. Zij konden alleen via reïncarnaties worden gered. Het Manicheïsme verspreidde zich over het Romeinse rijk, Arabië, India en China. Vanaf de 12e eeuw begon het verval. In de middeleeuwen was het één van de belangrijkste religies die langs de Zijderoute werd beleden.

Nestorianen

Door dogmatische onenigheid over de natuur van Christus viel de Syrische kerk in de 5de eeuw uiteen. In Iran kozen de meeste christenen voor de Oost-Syrische kerk, de zog. Nestorianen. Deze versie van het christendom werd door Perzisch- en Syrischtalige missionarissen via de Zijderoute verspreid naar Centraal-Azië en China. Volgens deze leer bestaat Christus uit twee personen, de mens Jezus en de heilige zoon van God.

Kuche, Manicheische priesters

Gaochang, Nestoriaanse priesters

Judaïsme

Hoewel er zo goed als geen sporen zijn van Joodse gemeenschappen in het Chinese deel van de Zijderoute, blijkt uit tal van documenten wél dat daar individuele Joden verbleven. Wellicht betreft het handelaren die via de Zijderoute heen en weer reisden tussen het Westen en China.

De dynastie van Tang: 581- 907

De korte Sui-periode (581–618) legde de basis voor de culturele bloei van het herenigde rijk onder de Tang-vorsten (618-960).

Zowel cultureel als economisch maakte het rijk tot het midden van de negende eeuw een bloeiperiode door, gekenmerkt door een kosmopolitische manier van denken, vrijheid van godsdienst en een bloeiende handel. Er werd een wetboek ingevoerd, het strenge staatsexamen voor beambten. Landschapsschilderkunst en kalligrafie bloeiden volop.

De officiële staatsfilosofie was het Confucianisme, maar boeddhisme en taoïsme hadden ook veel invloed. De boeddhistische gemeenschappen vormden een sterke economische en financiële macht, omdat schenkingen aan tempels vrijgesteld waren van belasting. Deze bevoordeling leidde tot vervolgingen.

Tang-rijk, kaart

Ondanks politieke instabiliteit -de opstand van An Lushan in 755- en enkele jaren schrikbewind van keizerin Wu bleef het Tang-rijk 300 jaar in stand.

De grote steden van de Tang-periode, de hoofdstad Chang'an, Luoyang en Yangzhou, werden op de tekentafel ontworpen met een rasterpatroon van straten. Symmetrie en harmonisch geconstrueerde stadsdelen werden zeer ver doorgevoerd. Door de verregaande verstedelijking kwam ook de aanleg van tuinen en parken in zwang.

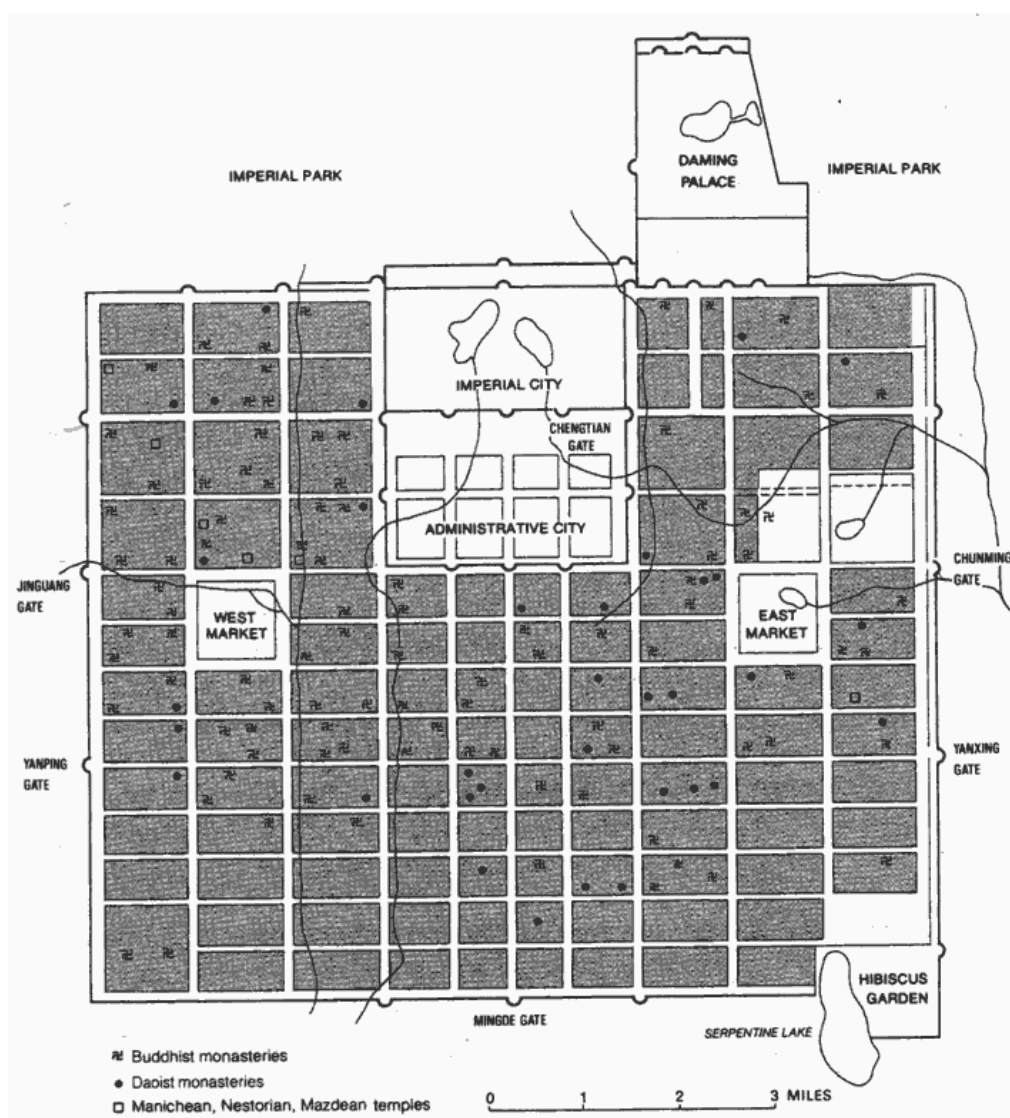
In de 7de en 8ste eeuw was de hoofdstad van het Chinese keizerrijk, Chang'an, de grootste stad van de wereld met bijna 2 miljoen inwoners. Uit geheel Azië kwamen buitenlanders naar de stad. De houding jegens buitenlanders was nogal dubbel. Alle buitenlanders werden beschouwd als barbaren. Hun handelen werd strikt geregeld. Anderzijds hielden de Chinezen zeer van vreemde modes in muziek, kleding, voedsel en kunstvormen. Vreemde religies werden af en toe vervolgd, maar er heerste soms ook een verrassende tolerantie. Zo kwamen Manicheïsme, Nestorianisme, Zoroastrisme en Islam naar China. Onder de handelaren waren de Perzen en Sogdiërs het meest actief in China.

Chang'an onderhield handelsrelaties met India, Perzië, Byzantium en Arabië. Door de aanwezigheid van militaire eenheden langs de Zijderoute was het relatief veilig vanuit China naar het Westen te reizen. Er verschenen vuurtempels van de Zoroasters, tempels van de Manichaeërs, en boeddhistische tempels en kloosters.

Het gunstige economische klimaat was een stimulans voor kunstenaars, ambachtslieden en wetenschappers. Het waren gouden eeuwen voor de dicht- en schilderkunst.

Uit China zelf werd een groot aantal goederen verhandeld. De meest belangrijke waren: zijde, huiden, spiegels, porselein, lakproducten, thee, papier, kruid en medicijnen.

Via een van de handelswegen van India naar China kwamen wetenschap, literatuur, filosofie en architectuur vanuit India naar China. De komst van het Boeddhisme langs deze weg naar China is van enorme betekenis geweest. In de eerste eeuw na Chr. werden vanuit China al gezanten naar India gestuurd om meer over het Boeddhisme te weten te komen. Rond 400 werd het Boeddhisme in China als staatsreligie aangenomen. In deze periode werden de grootste Boeddhistische monumenten gebouwd, te Yungang en Longmen.

Chang'an, plattegrond

Het Boeddhisme groeide enorm in China tijdens de Tang-periode. In Chang'an zelf waren 81 kloosters en tempels. Keizer Taizong (626-49) bouwde de Wilde Ganzenpagode voor de monnik Xuanzang, om de sutra's te herbergen die hij uit India had meegebracht. Monniken werden rijk en invloedrijk. In de eerste helft van de 9de eeuw werden monniken vervolgd en vele kloosters en pagodes verwoest. Het luidde tevens het einde van de Tang-dynastie in.

De grafkeramiek maakte in de Tang-periode opnieuw een bloeitijd door. Al of niet geglazuurd aardewerk was afhankelijk van de welgesteldheid van de overledene. In de eerste helft van de 8e eeuw werden nieuwe ceramische procedés ontwikkeld, zoals de sancai-decoraties. Bij de bovenlaag waren buitenlandse artikelen zeer in trek, gezien de vele afbeeldingen van geïmporteerde stukken. Diverse malen moesten de Tangvorsten het maximaal aantal toegestane grafgiften drastisch beperken. Beroemd zijn de ceramiek beelden van paarden en kamelen. In de 8e eeuw verschijnen er weelderige, zwaarlijvige dames met ronde gezichten.

Tang ceramiek

Authentieke kunstwerken van schilderkunst en kalligrafie zijn in de kloosters bewaard. Het betreft boeddhistische geschriften en beeldrollen. Landschapsschilderkunst is bekend uit latere kopieën. De belangrijkste tak van de schilderkunst tijdens de Tang-periode was de portretkunst. Bij religieuze figuurschilderingen was een waarheidsgetrouwe afbeelding belangrijker dan in de wereldlijke figuurschilderkunst.

Perzen en Sogdiërs waren de meest actieve handelaren. Veel Perzen beheersten spoedig de bazaars van medicijnen, kruiden en juwelen. De commerciële activiteiten in Chang'an waren geconcentreerd op de oost- en west markt. De west markt had meer dan 3000 winkels. Veel buitenlanders gingen in Chang'an wonen. De bekendste was Peroz, de zoon van Yazdegard III (631-51), de laatste van de Sassanidische heersers. Peroz werd benoemd tot ambassadeur en vertegenwoordigde grote Perzische gemeenschap in de stad. Ook musici, zangers en dansers kwamen naar Chang'an en werkten voor het hof van de Tang. Velen kwamen uit Sogdië. Van alle muziekstijlen was die uit Kuche het meest beroemd.

Het Sogdisch werd de lingua franca van de Zijderoute. Karavanen uit Samarkand en Bucharra brachten parfums, gemstenen, zilver, wol en katoen via de Gobiwoestijn en Dunhuang naar China. De Sogdiërs verwierven op hun beurt zijde, en verkochten het aan de Perzen, de Byzantijnen, de Indiërs en steppennomaden. De Chorasmiërs waren net als de Sogdiërs van Iraanse afkomst en handelden in textiel en tapijten uit Bucharra metaal uit Sogdiana en Chorasmië. De Armeniërs woonden aan de hoofdroutes van oost en naar west en handelden in beide richtingen.

De afgelopen decennia is een aantal gemummificeerde lichamen in de Taklamakanwoestijn gevonden. Hun fysionomie lijkt 'westers' of "Kaukasisch" en sommige zijn gedecoreerd met tatoeages en gezichtsschilderingen die op de dierenstijl van vroege nomadische volkeren lijken. Al deze vondsten lijken aanwijzingen te zijn voor de theorie van een verdwenen stam van Europese nomaden die naar het oosten zijn getrokken en zich gevestigd hebben in de oasesteden van Chinees centraal-Azië. Zij worden geïdentificeerd als de Tokhariërs, van wie in de grotten van Bezeklik ook voorstellingen zijn gevonden. Tussen de voorstellingen en de gevonden mummies ligt echter een tijdsperiode van ca. 1500 jaar. Daarom is er ook een theorie die stipuleert

dat de Thokariërs een stam van de Yuezhi confederatie zijn, de stichters van het Kushan-rijk – die rond 165 v. Chr. door de Xiongnu werden verdreven. Een klein aantal Afrikanen bereikte Chang'an, waarschijnlijk als slaven op Arabische schepen. Gedurende de gehele Tang-periode bezochten Japanse gezanten Chang'an. Zij waagden de overtocht over de gevaarlijke Oost Chinese Zee. Velen leefden lange tijd in Chang'an en studeerden boeddhisme of bestuursvormen.

An Lushan, een voormalige slaaf van Turkse en Sogdische afkomst, probeerde in 755 de troon van de Han- keizer Xuanzong te usurperen. Hij trok met een leger van 150.000 manschappen op naar C'hang'an. Na de inname van Luoyang benoemde hij zichzelf tot keizer!! In 757 hielp hij de Uiguren de stad te verwoesten. Opmerkelijk is de sterke afname van productie van keramieken figuren vanaf die tijd.

Cherchen-man. Museum Urumqi

China: de Zijderoute van Chang'an tot Dunhuang

Chang'an wordt beschouwd als het oostelijk eindpunt van de Zijderoute, hoewel er ook routes verder naar Korea en Japan waren. Handelaren die naar het westen trokken verlieten de stad door de westelijke poort, reisden meestal in groepen, en gebruikten als lastdier paarden, ezels en Bactrische kamelen. Al in de Han tijd werden kamelen door de Chinese overheid in groten getale gefokt. Kamelendrijvers waren bijna altijd buitenlanders, Mongolen, Centraal Aziaten en Tibetanen.

De karavanes trokken langs de Wei-rivier. De eerste belangrijke plaats was Maijishan, een belangrijk boeddhistisch centrum. Daarna trok men door Lanzhou, aan de Gele Rivier, en aan het begin van de Hexi Corridor gelegen. De corridor is 1200 kilometer lang en verbindt China met Xinjiang en Centraal-Azië. Ten noorden ligt de Gobiwoestijn, ten zuiden van de Qilian bergen. Er was in ieder geval een overtocht mogelijkheid bij Binglingsi, zo'n 70 kilometer ten zuidwesten van Lanzhou. Naar het noordoosten waren Wuwei en Zganye belangrijke boeddhistische plaatsen. Een beroemde bezoeker van Zhangyi was Marco Polo.

Tussen de 10de en de 13de eeuw beheerste de Xia staat grote delen van Binnen-Mongolië, Ningxia, Gansu en Qinghai. De oude Turkse naam voor de Xia was Tangut. Na de val van de Tang-dynastie werd Xia een onafhankelijke staat. Drie eeuwen lang inde de Xia belastingen op de handelaren langs de karavaanwegen in de grote bocht van de Gele Rivier. Hun bevolking was multi-etnisch, met gelijke rechten voor Tangut, Chinezen, Tibetanen en Uiguren. Een belangrijke stad was Khara Koto, een belangrijk handelscentrum.

Jiayuguan was een grenspost sinds de Han-tijd, toen de Grote Muur tot de Jadepas liep, ca. 90 kilometer van Dunhuang. Het werd altijd beschouwd als een belangrijke strategische plaats. In 1372 versloeg de Ming-generaal Feng Sheng de laatste Mongoolse legers van de Yuan-dynastie en bouwde een fort te Jiayuguan, de 'Sterkste Pas onder de Hemel'. Vanaf de 14de eeuw werd het fort beschouwd als de grens van het Chinese keizerrijk.

Jiayuguan, fort

Dunhuang werd in 111 v. Chr. gesticht als één van de vier Han commanderijen. Ten noorden en westen staat nog een aantal wachttorens.

In 366 zou een boeddhistische monnik een visioen van 1000 Boeddha's hebben gehad. Zo werd tussen de 4de en de 13de eeuw het dal ten zuidoosten van de oase van Dunhuang een centrum voor boeddhistische monniken en andere reizigers op de Zijderoute. Veel handelaren doneerden voor de bouw van heiligdommen in de grotten, als een gebed voor de gevaren die verwachtten op hun reis naar het westen.

Honderden grotheiligdommen werden gemaakt, en vanaf de 5de eeuw voorzien van schilderijen. De beelden werden vervaardigd uit klei rondom een houten staketsel.

Dunhuang, Duizend Boedha grotten en beschilderde figuren

Er zijn 492 grotten geïdentificeerd met meer dan 2000 beelden en 45000 vierkante meter schilderkunst. De sekte van het Zuiver Land Boeddhisme van Amitabha Boeddha, waar de gelovige herboren wordt, werd populair in de 6de eeuw. In de eerste helft van de Tang-periode werden veel buitenlanders in de schilderijen geportretteerd. Muurschilderingen laten ook voorstellingen zien van overvallen van karavanes. In de 11de eeuw werden duizenden manuscripten in een grot ondergebracht, volgens sommigen vanwege invasies van de Tanguts. In 1907 werden deze teruggevonden door Sir Marc Aurel Stein. Deze manuscripten zijn een onschatbare bron van kennis over het leven en religie in dit gebied van de Zijderoute. Bijzonder is de "Diamant Sutra", uit 868, het oudste geheel gedrukte boek.

China: de Zijderoute van Dunhuang door west-China

Van Dunhuang gaat de Zijderoute twee wegen, om het Tarim bassin. In het Tarim bassin is de Taklamakan woestijn. De Jadepas is de poort naar de noordelijke route. De poort naar de zuidelijke route is Yangguan, waar nog resten van een fort liggen. De noordelijke route loopt parallel aan de zuidkant van het Tianshan gebergte. De bergen zijn een natuurlijke barrière naar het noorden. Het smeltwater van de bergen wordt ondergronds gekanaliseerd in kanalen, sommige meer dan 40 kilometer lang, en sinds eeuwen van levensbelang voor de druiventeelt in de omgeving van Turpan.

Turpan ligt zo'n 150 meter onder zeeniveau. De vroege bewoners van de plaats waren de Jushi nomaden, met hun hoofdstad Jiaohe iets ten westen van Turpan. De Chinezen maakten zich in de Han-tijd meester van deze belangrijke plaats op de Zijderoute. Op het einde van de 5de eeuw was Turpan een dynamisch centrum met een geïntegreerde bevolking van Chinezen Centraal-Aziaten. In 499 vestigde de Qu-familie het onafhankelijk koninkrijk van Gaochang, ca. 45 kilometer van Turpan. In 640 veroverden de Tang stad en streek. Anderhalve eeuw floreerde de handel en zijdeproductie. Chinezen en Centraal Aziaten woonden en werkten zij aan zij. Artistieke motieven uit het Perzisch rijk en Gandhara werden volop gebruikt. Teksten zijn gevonden in het Chinees, Kharosthi, Kuche, Sogdisch, Tibetaans, Kharakanidisch en Uigurs.

De mannen droegen lokale kleding, de vrouwen namen de Chinese kleding en haardracht over. In 640 stuurden de Tang keizer troepen naar Gaochang en voegden het rijk bij het Chinese. In de daaropvolgende anderhalve eeuw heerste rust en bloeide de handel in zijde volop. Sogdiërs zetten langs dit deel van de Zijderoute handelscentra op. Artistieke motieven uit Perzië en Gandhara werden overgenomen. Sogdische kooplieden introduceerden het Manicheïsme en Zoroastrisme in de streek van Turpan.

De strategische gelegen ruïnes van Jiaohe, ongeveer 7 kilometer van Turpan, liggen op een hoogvlakte die voor het eerst in de 2de eeuw v. Chr. betrokken werd. Het was een fort dat bescherming moest bieden tegen aanvallen van de Xiongnu. De ruïnes strekken zich uit over een gebied van 1600 bij 300 meter en dateren vooral uit de Tang tijd. Het was toen een belangrijke handelsplaats en boeddhistisch centrum. Beroemd zijn de resten van een grote stupa, met onthoofd boeddhafiguren in nissen.

Ca. 45 kilometer van Turpan liggen de ruïnes van Gaochong, een oude Uigur-hoofdstad, later regionale hoofdstad tijdens de Tang-dynastie. De stad werd in de 15de eeuw verwoest, maar de omtrekken van de muren en gebouwen zijn nog te zien. De Astana-graven liggen ten noordwesten van de stad. Hier werden 500 jaar lang, van 273 tot 782, de doden van Gaochong bijgezet. De lichamen bleven door de droogte opmerkelijk goed bewaard. In het museum van Turpan zijn enkele mummies in een ongelooflijke goede staat bewaard te zien. Op de begraafplaats zijn meer dan 400 graven gevonden, aangelegd op Chinese bouwwijze, en bestemd voor Han Chinezen en diverse etnische groepen. De vondsten in de graven zijn bijzonder, met veel documenten in diverse schriftvormen, zijden doeken met Chinese en Perzische of Sogdische afbeeldingen en versieringen en poppen van hout, zijde en papier.

Ca. 55 kilometer ten noordoosten van Turfan zijn de Duizend Boeddha Grotten van Bezeklik. Meer dan 80 grotten zijn bewaard, waarvan ca. 40 versierd zijn met schilderijen. Bezeklik floreerde als een boeddhistisch centrum. Veel van de schilderijen zijn door Le Coq in 1905 meegenomen naar Berlijn.

De grotten strekken zich uit over een lengte van een kilometer langs de rivier de Murtuk en waren beschermd tegen onwelkome gasten door middel van een lang omhoog kruipend pad naar de top van de rots. De omgeving is adembenemend.

Bezeklik, leden van de koninklijke familie, en grotten

De beste schilderijen dateren uit de periode van de Uigurse overheersing, 9de tot de 13de eeuw. Beroemd zijn voorstellingen van Uigurse vorsten en Tokhariërs. De schilderijen zijn zowel in Indo-Perzische als Chinese stijl. Toen Albert von le Coq veel schilderijen meenam naar Duitsland, heeft hij veel grotten zwaar beschadigd. Eerdere beschadigingen zijn van islamitische Uiguren.

In Turpan staat de Emin minaret, de enige minaret in China. De minaret werd in 1777 gebouwd ter ere van Emin Khoja, generaal uit Turpan. Hij streed zijn hele leven voor de vereniging van China. Zijn tweede zoon bouwde de minaret van zijn eigen geld. Zoals in Centraal-Azië het geval is, zijn in de buitenkant van de bakstenen minaret diverse patronen, 15 in totaal, gemetseld. De minaret is 44 meter hoog en heeft geen verdiepingen. In de minaret is een pijler met trappen.

De Duizend-Boeddha-Grotten van Kizil bevinden zich ca. 70 kilometer ten noordwesten van Kuche aan de noordoever van de rivier de Muzart. De grotten dateren uit de 3de tot de 9de eeuw. Er zijn ca. 235 grot-tempels in de rots uitgehouwen. De grotten behoren

met die van Dunhuang tot de rijkste Boeddhistische grotten van China. Het westelijker gelegen Kuche was het politieke en economische brandpunt van Centraal-Aziatische en Indo-Europese culturen. Dit wordt door de grotten van Kizil gestaafd. De vroege grotten lijken op die van Bamyān in Afghanistan, schilderijen vertonen invloed van de streek Gandhara. De geschreven documenten van de grotten zijn in Tocharisch B, een tak van de Indo-Europese taalgroep die in Centraal-Azië ontstond in het 1^e millennium. Kuche werd het centrum van het Boeddhisme in de Westelijke Regio, maar ook een sleutelpost voor de verspreiding van het Boeddhisme naar Centraal-Azië.

In 81 grotten zijn schilderijen gevonden, met een oppervlakte van 10.000 vierkante meter. Naast de afbeeldingen Boeddha, bodhisatvas, apsaras en boeddhistische legenden, treft men ook alledaagse scènes aan met afbeeldingen van jachtaferelen, bergen en rivieren, dieren en architectuur. Beroemd zijn de afbeeldingen van muzikanten met diverse muziekinstrumenten.

In het midden van de 7de eeuw vestigden zich veel Perzen in Kuqa (Kizil). In 658 kwam de stad onder Chinese heerschappij.

Kizil-grotten

Subashi, stupa

De oase Kuqa was in de middeleeuwen de zetel van een welvarend vorstendom aan de Zijderoute. De streek was een belangrijke verzamelplaats aan de noordelijke arm van de Zijderoute en een brandpunt van boeddhistische activiteit. Hier werkte in de 4de eeuw Kumarajiva, één van de meest toegewijde vertalers van boeddhistische sutra's. De grote Chinese reiziger Xuanzang beschrijft hier in de 7de eeuw een welvarende stad. Naar het zuiden strekt zich het droge Tarimbekken uit, naar het noorden het Tianshan-gebergte.

De markt van de stad trekt kooplui uit de omliggende nederzettingen in de woestijn aan. In de stad wonen veel minderheden, zoals Mongolen, Uiguren en Kirgizezen.

De ruïnes van Subashi liggen ca. 20 kilometer van Subashi en worden in tweeën verdeeld door de rivier de Kuqa. Het is de grootste groep ruïnes in de Westelijke Regio met 100 boeddhistische tempels en stupa's. De tempelbouw dateert van de 1ste tot de 8ste eeuw. Op het einde van de bloeitijd waren er zo'n 10.000 monniken. In de 9de eeuw werden de gebouwen verwoest. In de 13de-14de eeuw werd het complex verlaten, toen de Islam de overhand kreeg.

Kashgar is 3700 kilometer verwijderd van Xi'an. De stad ligt aan de oostelijke voet van het Pamir gebergte, op de kruising van de Noordelijke en Zuidelijke Zijderoute en is een zeer belangrijke karavaanstad. Kashgar was vanaf de beginperiode van de Zijderoute bekend als een levendig handelscentrum. De Centraal-Aziatische stad is het centrum van de westelijke regio van wat vroeger Chinees Turkestan werd genoemd, met zijdemarkten, exotische bazaars, kameelhandelaren en een islamitische sfeer. Het is de meest westelijke stad van China, ingeklemd tussen de Taklamakan-woestijn en het aangrenzende Kirgizië en Tadjikistan.

Kashba was van de vroegste tijden af een actief handelscentrum, waar handelaren uit het westen hun yanks en ezels ruilden voor kamelen als voorbereiding op de barre

tocht door de Taklamakan. In 74 kwam Kashgar onder Chinees bewind. In 107 vielen de Kushans uit Gandhara de stad binnen. Zo werd het Boeddhisme geïntroduceerd; rond de stad zijn de oudste resten van het boeddhisme in China bewaard. Na de dood van Kutluk Bilge Khan in 805 raakte de Uigur-staat in verval en werd het Kharakanidisch Rijk gesticht. In 934 werd de Islam geïntroduceerd, boeddhisten werden vervolgd, hun stupa's en kloosters verwoest. Tegenwoordig heeft Kashgar een overwegend islamitisch karakter met 90% van de Uigur-bevolking als moslim.

Rondom de Id Kah Moskee bevindt zich de bazaar, het oude Kashgar. Sinds de Tang periode is de stad beroemd om de zondagsmarkt, met als belangrijkste onderdeel de veemarkt. Tegenwoordig komen elke zondag ca. 100.000 mensen op deze markt af. De etnische diversiteit is gelijk aan de aangeboden koopwaar.

Mausoleum van Xiangfei, Kashgar

De Id Kah moskee is de grootste moskee van China. Hoewel sommige delen van het gebouw teruggaan tot de 8ste eeuw, dateert de moskee van ca. 1442 met als bouwheer Saqsiz Mirza. Met de bouw van de huidige moskee is begonnen in 996. De stijl van het gebouw met het tegelwerk is die van Centraal-Azië.

Een paar kilometer ten oosten van de stad ligt de begraafplaats van de afstammelingen van Abakh Hoja, een 17de-eeuwse heilige. Het 17de-eeuwse gebouw heeft een groen betegelde koepel. Men denkt dat ook hier Xiangfei, de Welriekende Concubine, begraven ligt. Volgens de Uiguren werd deze moslimprinses door de keizer tegen haar zin meegenomen naar Beijing omdat hij verliefd op haar was. Zij weigerde de avances van de keizer, en pleegde zelfmoord. De Chinese versie is dat de prinses aan de keizer was gegeven door de Uiguren om de volkeren te verenigen. Hoewel zij heimwee had, werd zij verliefd op de keizer. Na haar dood werd zij naar Kashgar teruggebracht, geëscorteerd door 120 bewakers in een processie van drie jaar!!

China: de Zuidelijke zijderoute

De zuidelijke route loopt langs de Kunlun bergen aan de zuidkant van de Taklamakan naar Loulan, Khotan, Yarkand en Kashgar. Bij Kashgar komen noord- en zuid route samen. De zuid route was moeilijker omdat de oases verder van elkaar liggen, maar zij was directer en minder gevaarlijker vanwege rovers. Over grote trajecten moesten de karavanes zelf hun water en voedsel meenemen, vanwege het ontbreken van oases. Het meer van Lop Nor is altijd mysterieus geweest. Ten westen ervan ligt Loulan, een garnizoensstad van het Loulan en Shanshan koninkrijk. De Chinezen consolideerden hun controle over het gebied in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling, hoewel na 103 de bedreigingen van de Xiongnu toenamen. Van de 2de tot de 4de eeuw was er een derde route vanuit Loulan dwars door de noordelijke Taklamakan. Op deze zog. 'route van het centrum' is te Qäwrigul een nederzetting en begraafplaats gevonden met zeer goed bewaarde mummies. Deze dateren van rond 2000 v. Chr.! en zijn dus ouder dan de Kaukasische mummies als de Chermen-man. Nog verder naar het westen ligt

Yingpan, een grote boeddhistische nederzetting met graven uit de Han-tijd. Beroemd is de zijden en wollen kleding van een man.

Niya was een belangrijke handelsnederzetting op de zuidelijke route. De stad lijkt rond 350 verlaten te zijn. De houten skeletten van huizen staan nog in het woestijnzand. Teksten zijn in Karoshti en Chinees gevonden. Diverse graven zijn gevonden met mummies, gehuld in fraai brokaat en batik.

Khotan was wellicht het grootste koninkrijk aan de zuidelijke Zijderoute. De stad was famous voor nefriet jade. Hier ontstond ook een eigen zijdecultuur.

In Rawak staat de grootste stupa op de zuidelijke zijderoute, uit de 4de eeuw. Hoewel het één van de belangrijkste plaatsen in Centraal Azië is geweest, is weinig bewaard.

Niya, batik

Van Kashgar loopt de Karakorum Highway langs de rivieren de Khunjerab en Hunza naar de Indus. Aan weerszijden van de weg zijn tienduizenden inscripties en petrogliefen, getuigend van het vele verkeer door de eeuwen.

Islam en Zijderoute

Als productiegebied van wierook en als onderdeel van de verbinding tussen het Middellands Zeegebied en Indië was het Arabisch schiereiland al in de antieke oudheid onderdeel van het wereldhandelsnet. Het is dus vanzelfsprekend dat de handel zich na de stichting van het Arabische wereldrijk nog meer ontwikkelde. De vraag naar goud dreef moslim-handelaren uit Marokko en Libië dwars door de Sahara naar Timbaktu en Gao. Aan de Oost-Afrikaanse kusten ontstonden met Sofala, Kilwa en Mogadishu bloeiende handelssteden die de markten van de Islamitische wereld bevoorraden met ivoor, kostbare houtsoorten, goud en edelstenen.

Kalief al Mansur zou gezegd hebben dat er geen grens meer bestond tussen 'ons' en China. In de bloeitijd van het Islamitisch imperium waren er geen beperkingen voor de handel, alleen vreemde handelaren betaalden belasting. Er was sprake van één wetgeving voor de gehele Islamitische wereld. Aan deze ideale toestand kwam echter een einde door de versplintering van het Arabische rijk. Belastingen waren vaak nodig om de economische teruggang het hoofd te bieden.

Bagdad vormde tijdens de bloeitijd van het kalifaat het economische middelpunt van het rijk. Hier kwamen -via de havenstad Basra- de handelswegen samen, die tot China en Korea voerden. De zijderoute, bestaand uit meerdere routes, die door Centraal-Azië leidden, vormden een landverbinding met het Verre Oosten. De handel met het rijk Rus voerde Islamitische handelaren tot in het Balticum en Oost-Europa. Een handelsweg verbond Bagdad ook met het Middellands Zeegebied. Over de Rode Zee werd gehandeld met Egypte. Hier arriveerden ook de schepen uit Venetië en Genua.

De Islamitische handelaren trokken over de 'zeven meren' die op weg naar China te overwinnen waren. Er verrezen hier tal van factorijen, evenals op de Indonesische eilanden. Een tweede hoofdhandelsroute liep langs de zuidkust van Arabië naar Maskat en Aden.

De landweg naar China leidde langs verschillende routes. Een belangrijke route liep langs Buchara, Samarkand en Tasjkent. Een zuidelijker route liep langs Herat en Balkh.

Via een handelsroute naar het noorden en noordwesten werden huiden, slaven, barnsteen en zwaarden uit Centraal-Europese ateliers naar Bagdad gebracht. Zo bepaalde de Oriënt eeuwenlang de aanvoer van handelswaar naar Europa. Pas in de 15de eeuw met de activiteiten van de Portugezen veranderde de situatie drastisch.

Samaniden, Ghaznawiden en Ghuriden

De rijke landen in het noordoosten vormden lange tijd een belangrijk deel van het Abbasidisch rijk. Khorasan, het noordwesten van Iran, en Transoxanië waren belangrijke landbouwgebieden. Het gebied was ook rijk aan mineralen, goud, zilver, koper en lood. Sinds lang waren deze gebieden echter ook verzamelplaats van ontevredenheid. De Samaniden, stadhouder in de 9e en 10e eeuw, werden hoe langer hoe meer onafhankelijk. Het enige gebouw uit Samanidische tijd is een mausoleum in Buchara. De grootste geleerde uit deze tijd was Ibn Sina, die een medische encyclopedie schreef. Een andere beroemde geleerde uit Khiva was Al Biruni.

De eerste dynastie vormde de Ghaznawiden, 977-1186, waarvan de stamvader een Turkse bevelhebber onder Samanidisch gezag was. Mahmud, 998-1030, veranderde het vorstendom in een belangrijke militaire staat, en introduceerde de Turkse expansie in de islamitische wereld. Het gebied van Afghanistan en India werd nu een eigen politiek en cultureel centrum. Opgelaten als grenssoldaten in dienst van vreemde vorsten, wilden de Turkse volkeren nu een eigen staat stichten en de militaire leiding van de Islamitische wereld overnemen. In Noord-Indië werden in de elfde eeuw veel krijgstochten gehouden, waarbij tal van Hindoeïstische tempels werden verwoest. Mahmud maakte van het verafgelegen Ghazna een wereldberoemde metropool.

De opvolgers van Mahmud gelukte het niet de heerschappij in het westen tegen de Seldsjoeken vast te houden. Ondanks alles bleef het hof van de Ghaznawiden op het einde van de 11de en in de 12de eeuw een centrum van Perzische cultuur. In de loop

van de 12de eeuw verloor de dynastie echter de macht aan de Ghuriden, krijgsvolke stammenleiders uit Centraal Afghanistan. In 1150 plunderden en verwoestten zij Ghazna. Van dan af zouden de Ghuriden over een groot rijk heersen van de Kaspische Zee tot Noord-Indië. In de 13de eeuw werd het gebied door de Mongolen onder de voet gelopen.

Kaart van rijk der Ghaznawiden

In Iran en Afghanistan lieten de Ghaznawiden en hun tijdgenoten ongeveer 70 torens na. De meest indrukwekkende is die van Djam, 60 meter hoog. Indrukwekkend zijn de baksteenornamenten. De functie van deze torens is niet duidelijk, immers in veel gevallen kunnen zijn niet als minaret gefungeerd hebben. Wellicht fungeerden enkele als vuurtoren en wegwijzer. Als vuurtoren waren zij belangrijk voor de vele karavans.

Seldsjoeken

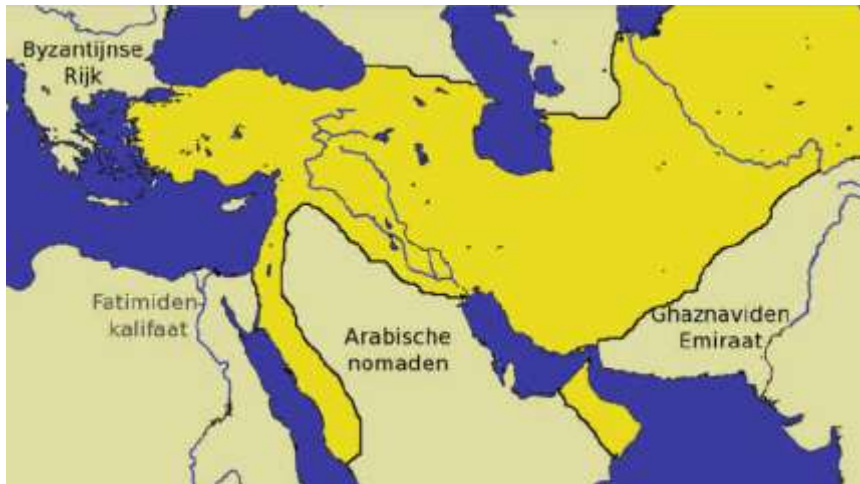
De Seldsjoeken waren in feite de Kinik-stam der Oegoezen-confederatie, die rond 1000 na. Chr. onder leiding van Selcuk het eigen territorium ten noorden van de Syr Darja verliet. Zijn kleinzoon Tugrul Bey veroverde in de elfde eeuw Perzië. In 1055 werd Bagdad van de overheersende sjiietische Buyiden bevrijd. In 1058 werd Alpaslan de alleenheerser van een enorm rijk. In 1071 bracht hij de byzantijnse keizer Romanos IV Diogenes een beslissende nederlaag toe bij Mantzikert. Daarna overspoelden de Seldsjoeken het byzantijnse rijk in Klein - Azië, het land van Rum. In 1078 installeerde Süleyman (1077-1092) zich als heer in Nicaea, sindsdien Iznik geheten. Iznik werd tot hoofdstad van een nieuw rijk uitgeroepen: het sultanaat der Seldsjoeken van Rum.

Nadat de kruisvaarders grote delen van Turkije veroverd hadden, werd in 1134 Konya uitgeroepen tot officiële hoofdstad van het sultanaat Rum. Izzettin Kilicaslan II (1156-1192) bracht het land van Rum onder één gezag. In de dertiende eeuw werd het sultanaat door Alaettin Keykubat op politiek en cultureel gebied tot een hoogtepunt gevoerd. De vlootbasis in Alanya had zijn gelijke niet in het Middellandse Zeegebied. In 1243 werd het sultanaat Rum verpletterend verslagen door de Mongolen en werd het rijk teruggebracht tot een vernederde vazalstaat.

De interne opbouw van het rijk is met de naam van Nizam al Mulk (1018-1092) verbonden. Hij was rechtsgeleerde en bestuur deskundige en werd heerser over de financiën en belastingen. Hij schreef het 'Boek der Staatskunst', waarin hij de principes van het centraal bewind uitlegde, o.a. gebaseerd op de steun van trouwe militaire slaven. Het belangrijkste instrument van de religieus-politieke eenwording was de medrese. Het waren geen gewone koranscholen, maar universiteiten voor toekomstige juridische bestuurlijke elite. In de medrese werden theologie, jurisprudentie, talen, literatuur, natuurwetenschappelijke en politieke wetenschappen onderwezen.

Nizam benoemde de befaamde Muhammed al-Ghazzali aan de medrese van Bagdad. Nizam en al-Ghazzali gingen van een zuiver ethisch-juridische basis uit voor de heerschappij van de kalief, en veronachtzaamden de goddelijke legitimatie van de kalief. Het wezenlijke instrument van een florerende handel en degelijke connecties met de gebieden van de Zijderoute in Azië waren de karavanserais. Vanaf ca. 1100 raakte het Seldsjoekse rijk in verval door broederoorlog en kruistochten. In het begin van de 13de eeuw beleefde het oostelijk Seldsjoekse rijk zijn diepste val, ...door de Mongolen met Djenghis Khan.

Kaart Seldsjoeks rijk

De architectuur kent geen onderscheid tussen decoratieve bekleding en constructie. Het basismateriaal was baksteen. De werking van baksteenverbanden berustte op een structuur die gelijk is aan die van tapijten. Tegel- en terracottabekleding wordt zeer belangrijk. Bouwtechnieken zijn echter de hoofdbron van decoratieve motieven. Bij koepelbouw worden trompen gebruikt, d.w.z. bogen die de hoeken overspannen, om de achthoekige koepeltamboer te vormen. Ook waren console-steunen bekend, die uit rijen boven elkaar rustende tegelconsoles bestaan, en de basis van de stalactietenstructuur (mukarna's) vormden. In de 11de eeuw werden de eerste gebouwen met tweeschalige koepels gebouwd. Daarbij ontwikkelt de buitenvorm van de koepel zich anders dan de binnenvorm.

Rabat-i-Malik, caravanserai

Sultan Han aksaray

Karavanserais waren typische verblijven aan de karavaanroutes zoals de zijderoute van Europa naar China. Zij ontwikkelden zich tot handelscentra. Vaak waren zij tot vesting gebouwd en konden zelfs paleizen en moskeeën bevatten. Ook in de steden waren karavanserais. Karakteristiek voor de karavanserais in de 11de/12de eeuw in

Centraal-Azië is de verbinding van representatie en functie. De karavanserai te Rabat-Malik halverwege Samarkand en Buchara toont de grote handelsactiviteiten op de Zijderoute in de 11de en 12de eeuw.

De Seldsjoekse architectuur in Anatolië heeft veel invloeden ondergaan, uit Centraal-Azië, Iran, Mesopotamië en Syrië. In tegenstelling tot in Centraal-Azië zijn hier de monumenten vooral in natuursteen gebouwd, en dus veel beter en meer bewaard.

Indrukwekkend zijn de grootse karavanserais in Anatolië, ook wel 'kathedralen van de steppen' genoemd, en oorspronkelijk om de ca. 30 kilometer langs de karavaanroutes gelegen. De meeste bevinden zich in Centraal-Anatolië en zijn in de 13e eeuw gebouwd. De gebouwen beschikken over een enorme overwelfde hal, met daarvoor een open hof. De ingangsportalen zijn vaak fraai versierd met geometrische en vegetatieve motieven.

Mongolen en Timuriden in Centraal-Azië

In 1167 werd bij het Bajkal-meer Djengiz Khan geboren. In 1206 werd hij 'heer en meester' over de verenigde Mongoolse en Tataarse stammen. Tussen 1208 en 1222 veroverde hij achtereenvolgens Noordoost-China met het Koreaanse schiereiland, Kazachstan, Oezbekistan, Turkmenistan, Iran en Irak. Vervolgens richtte hij zijn aandacht op Noord-India en Noord-Pakistan en ten slotte op Rusland. Hij liet zijn manschappen Buchara plunderen, legde enkele dagen daarna de stad in de as, executeerde vervolgens 30.000 mannen en dwong de rest van de bevolking tot slavernij. Hij nam Samarkand stormenderhand in. Het Mongoolse rijk werd verdeeld over de vier zonen van Djengiz Khan, de vier Khanaten. Iran, Irak, Armenië en Georgië kwamen in handen van Hülegü, een kleinzoon van Djengiz Khan. Hij gaf zichzelf de titel van Il-Khan. Hij veroverde in 1258 Bagdad. Zijn opvolgers bekeerden zich tot de Islam en maakten zich los van het Grote Khanaat.

Mongools rijk onder Gengis Khan

Ondanks alle bloedige verhalen werd er ook gesproken over de 'Pax Mongolica'. Het strenge bewind betekende bijna twee eeuwen stabiliteit in Azië. Langs alle belangrijke handelsroutes werden pleisterplaatsen gebouwd. Er werd een efficiënte koeriersdienst ingesteld. Vanuit alle windstreken kwamen handelaren en missionarissen naar de Grote Khan. Il Khan was een broer van Kublai, kleinzoon van Djenzig Khan. Hij regeerde over Iran, Irak, Armenië en Georgië. Marco Polo reist als 15-jarige zoon van Nicolo Polo mee naar het hof van Kublai. Niccolò was reeds op een handelsmissie

naar de Krim samen met zijn broer Maffeo uiteindelijk in Bukhara terecht gekomen, bij de Grote Khan Kublai. Een en ander was veroorzaakt door een oorlog, waardoor ze een omweg moesten nemen. Marco wordt aangesteld als gezant aan het hof van de Khan. Omdat hij Chinese functionarissen in de buitengebieden moet controleren, reist hij door het gehele rijk van Kublai Khan. Pas na 25 jaar keert Marco naar Venetië terug. Daar ontstaat het boek, 'Il Milione', of 'Het boek der Wonderen', met de eerste gedetailleerde informatie over het Verre Oosten. Op grond van deze informatie werden kaarten gemaakt. Marco Polo gaf beschrijvingen van welvarende steden in de oases, die konden floreren dankzij de handel en een vitale verbinding met de steden van Centraal-Azië vormden.

Timur werd in 1336 geboren in de buurt van Samarkand. Hij beweerde een afstammeling te zijn van Djengiz Khan. In 1370 versloeg hij zijn vroegere vriend Hoessein, die enige tijd daarvoor de troon over Transoxanië had opgeëist. Nog in datzelfde jaar werd hij verkozen tot de Grote Leider, de Emir Kabir. Zijn levensdoel was het herstellen van het Mongoolse rijk zoals dat had bestaan tijdens Djengiz Khan. Tot aan 1394 veroverde hij diverse landen: Iran, Irak, Armenië en Georgië. Hij wilde van Samarkand een oogverblindende stad maken. Op het einde trok hij ten strijde tegen India.

In 1398 veroverde hij Delhi en moordde er de gehele bevolking uit. In twee jaar versloeg hij de Mamelukken in Syrië en de Ottomanen in Turkije. Tijdens de voorbereidingen voor de verovering van China stierf hij, in 1405.

In het gebied van Turkmenistan is Merv de enige stad die getuigenissen van de Zijderoute bewaard heeft. Merv was een handelscentrum in Ommayyadische en Abbasidische tijd. Het was een knooppunt van handelswegen. Er zijn resten uit de Sassanidische tijd, sculpturen van het boeddhisme en het beroemde mausoleum van sultan Sajar uit de 12de eeuw. In het begin van de 12de eeuw leefde Omar Khayyam in Merv.

Van Merv liep een belangrijke route door de Karakorum woestijn naar Khiva, een andere door de woestijn en over de rivier de Oxus naar Buchara.

In 10de-eeuwse Arabische bronnen wordt Khiva al een belangrijke ommuurde nederzetting op de karavaanroute tussen Merv en Urgentsj genoemd. In de Mongoolse tijd werd in Chorasmië veel verwoest, maar de grootste klap werd uitgedeeld onder Timur. Khiva overleefde ternauwernood, Urgentsj niet. Dat luidde de bloei van Khiva in. In 1592 werd Khiva de hoofdstad van Chorasmië. Onder Arab Mohammed Khan werd begonnen met de bouw van grootschalige complexen.

In 1740 werd Khiva door Nader Shah uit de Perzische Zand-dynastie verwoest. Tot aan Nader Shah bleef Chorasmië een provincie van Perzië. In die korte tijd ging veel invloed van de Perzische cultuur naar Chorasmië over: de bloemmotieven in faience-werk. Nog geen dertig jaar later werd de stad getroffen door een pestepidemie die de bevolking nagenoeg uitroeide. In 1785 werd weer begonnen met de opbouw van de 7-8 meter hoge stadsmuren.

Khiva en Chorasmië kwamen met name tot bloei door de florerende slavenhandel. Turkmenen haalden regelmatig slaven in het zuidelijker gelegen Chorasani en brachten die op de markt in Khiva. Slaven die probeerden te ontsnappen, werden met de oren aan de muur getimmerd, omdat zij te kostbaar waren om gedood te worden. Op een bepaald moment waren er meer dan 20.000 Chorasani in Khiva en moest de stad uitbreiden: er werd een nieuw stadsdeel bijgebouwd met een ommuring van 6 kilometer lengte. Zowel de Russen als Britten hadden vanwege de slaven grote belangstelling voor Khiva. In 1873 werd Khiva een protectoraat van het tsaristische rijk. De khan mocht aanblijven, maar dit was slechts schijn.

De meeste monumenten bevinden zich in de oude stad, Itschan Kale, die niet groter is dan 400 bij 720 meter. Deze stad is omgeven door een hoge muur en heeft vier toegangspoorten. Het meest interessante deel is de west-oost straat waaraan de meeste belangrijke monumenten van de stad liggen.

Direct naast de poort in het westen bevindt zich de 'oude vesting' de Konje Ark die in de 17de eeuw gesticht, en in 1806 en de 20ste eeuw uitgebreid en vernieuwd is. Hier trok de khan zich terug in uiterst geval van nood. De afmetingen bedragen 130 bij 90 meter. Vóór de ingang van de Ark is een groot plein waar parades werden gehouden en publieke executies plaatsvonden. Het ommuurde terrein is verdeeld over vier binnenplaatsen, met o.a. de zomermoskee uit 1338. Bijzonder zijn de fraaie houten zuilen onder het dak van de iwan. De koernisj-khana was de troonzaal van de khan. Hier sprak hij recht. Het fort binnen de Ark is de Ak Sjeik Bobo, het oudste en hoogste gebouw van Khiva. Vanaf de 12de eeuw woonden hier de heersers. De harem neemt het gehele noordelijke deel van de Ark in beslag. Hier ziet men resten van de originele bouwstijl, ongebakken leemtichels in een houten framework.

Khiva, Ata Darvaza en Kalta minaret

Ten zuiden van de Ark staat de Amin Khan Medrese, uit 1851-2. Met 99 leerlingenverblijven was het de grootste medrese van Khiva. Hij diende ook als rechtbank voor de islamitische Hoge Raad. Vlak voor de medrese staat de indrukwekkende Kalta-minaret. Op gezag van de khan moest dit de grootste en hoogste minaret van de gehele islamitische wereld worden. De basis bedraagt ruim 14 meter diameter, maar bij een hoogte van 27 meter stierf de khan en werd de bouw gestopt.

Het oudste monument van Khiva is het Sjeik Said Allaeddin mausoleum uit 1303. Beroemd is het rijke graf van de soefi-heilige.

De beroemdste heilige van de stad is Pahlawan Mahmoed uit de 14de eeuw. Hij was wever, maar als arts, dichter en worstelaar werd hij bekender. Hij verdedigde de rechten van de armen. Zijn mausoleum in het centrum van Khiva is indrukwekkend. Het huidige gebouw dateert uit 1810 met de turquoise-blauw gedecoreerde koepel. Het faience-werk behoort tot de meesterwerken van de islamitische kunst. Het houtsnijwerk van de deuren, zuilen en het plafond is meesterlijk.

Ten zuidwesten van het mausoleum staat de medrese Schir Gasi Khan, in 1725 voltooid. Volgens de overlevering werden voor de bouw ervan 5000 Perzische slaven ingezet. Zij zouden worden bevrijd na voltooiing van de medrese. Toen het erop leek dat het gebouw nooit zou worden voltooid vanwege constante veranderingen door de khan, vermoordden de slaven de khan in zijn medrese. De medrese Islam Hodscha is het laatste belangrijke islamitische gebouw voor de Russische Revolutie; het dateert uit 1910.

Eén van de beroemdste monumenten van Khiva is de Dschuma-moskee, gebouwd tussen 1788 en 1799. Het blijkt een grondige verbouwing/nieuwbouw van de oude paleismoskee. Het betreft een indrukwekkende hal van 2500 vierkante meter. 213 Zuilen dragen het plafond; het is één van de weinige zog. zuilenwoudmoskeeën in Centraal-Azië. De Perzische apadana moet als voorbeeld dienst hebben gedaan. De zuilen zijn uniek, vele uit de 10de, 12de, 15de en 16de eeuw. Alle zijn rijk met snijwerk gedecoreerd; sterren, palmetten, gestileerde planten en bloemen.

In het begin van de 19de eeuw ging het Khiva voor de wind, de handel met Rusland was op haar hoogtepunt. Daarvoor werd de buitenstad gebouwd. Een stuk van de stadsmuur werd weggebroken en in opdracht van Ali Kuli Khan werd er een karavanserai gebouwd, de laatst gebouwde in Centraal-Azië. Naast de karavanserai is een tim, een overdekte markthal. Buiten de muur sluit de karavanserai aan op de nieuwe bazaar, direct daarnaast de Ali Kuli Khan medrese uit 1835.

Tussen 1830 en 1838 liet Allah Kuli Khan een nieuw paleis bouwen, Tash Hauli ('Stenen Huis'). Voor de bouw ervan werden slaven gebruikt. Het gebouw is ontworpen rondom een aantal binnenplaatsen. De grootste en oudste binnenplaats is die van de harem. Aan de wanden zijn rechthoekige tegeltableaus van azuurblauw en wit.

Khiva, Dschuma moskee

Kunja Urgench ligt ten noordwesten van Khiva en was lange tijd een belangrijke stad op de zijderoute. Uit Seldsjoekse en Mongoolse tijd zijn nog mausolea bewaard. De Kutlug Timur Minaret uit ca. 1320 is de slankste van Centraal-Azië.

Buchara ligt in de zandwoestijn Kizilkum in het dal van de Sarafschan, midden in de dichtbevolkte oase Buchara, waarheen van de Amoe Darja een 200 kilometer lang waterkanaal loopt. Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat hier al zo'n 2500 geleden een belangrijk Bactrische cultuur- en handelscentrum geweest is.

In de middeleeuwen had de stad een voorkeurspositie op de zijderoute. Hier splitste de hoofdweg uit het westen zich in een noordelijke en zuidelijke route. De oudste geschriften over Buchara gaan terug tot de zesde eeuw. In de zevende eeuw beschikte het over een citadel en een paleis, een schatkamer, tempel en gevangenis. In 674 stonden de Arabieren voor Buchara, en in 709 werd de stad zetel van een emiraat. De vrijheid van religie die vóór deze periode vanzelfsprekend was, was ten einde. In 712 bouwde Kutaiba de eerste hoofdmoskee op de plaats van een voormalige tempel.

Onder Ismail de Samanide werd Buchara in 892 residentie en hoofdstad van het rijk der Samaniden. De stad kreeg toen de bijnaam 'Koepel van het geloof'. De stad zou een aantrekkingskracht blijven houden op dichters en geleerden: Omar Khaiam, Firdausi, Avicenna. In 999 kwam de stad onder Turkse heerschappij. In 1220 verwoestte Djengis Khan de stad en vermoordde 30.000 inwoners. In 1273 verwoestten de Perzische Ilkhane de stad opnieuw. Tijdens het bewind van de Timuriden maakte Buchara een glanzende periode door, met name tijdens het gouverneurschap van Ulugh Beg. In 1417 stichtte hij hier de eerste medrese van Centraal-Azië.

De rivier die de oase, waar Buchara zijn bestaan aan te danken heeft, van water voorzag, heette vroeger Rud-i-Zar, later werd hij Sarafsjan genoemd. Een netwerk van kanalen, ariks, en zo'n 200 waterbassins, chاوز, zorgden vroeger voor de watervoorziening van de stad. Door het in gebruik nemen van een moderner watersysteem, raakte het oude netwerk in verval, en vervuilden de waterbassins. Veel epidemieën waren het gevolg.

De Ark van Buchara vormt een stad in een stad. Op een terrein van 4 ha hoge kunstmatige heuvel van 16 tot 20 meter hoogte staat deze citadel, voormalige regeringszetel en paleis van de heersers van Buchara.

Vóór de Ark ligt het Rigestan, een groot plein, in de Samaniden-tijd nog omgeven door paleizen en prachtige gebouwen. Hier vonden markten plaats en openbare executies.

Buchara, Pol-i-Kolon complex

Het complex Po-i-Kolon bestaat uit de Kaljan-minaret, de Kaljan-Moskee, de Mir-i-Arab-Medrese en de Emir Alim Khan-Medrese. De Kaljan-minaret is wel het beroemdste monument van Buchara. Het betreft een bijna 50 meter hoge toren die al in vóór-Mongoolse tijd de weg naar de heilige stad wees. In eerste instantie was deze in opdracht van Arslan Khan in het begin van de 12de eeuw gebouwde minaret bedoeld als opvallende plek voor de muezzin. Het bouwmateriaal baksteen is tevens als decoratie gebruikt, met geometrische patronen. Naast de minaret staat de grote moskee, de Kalan Moskee, een pijlermoskee die tot de oudste en grootste van Centraal-Azië behoort. In de 12de eeuw stond hier al een moskee, maar de huidige dateert vermoedelijk uit de 15de eeuw en werd in 1514 voltooid. Tegenover de moskee bevindt zich -volgens het Kosch-principe- een tweede vier-iwan complex: de medrese Mir-e Arab die 1535/6 werd voltooid. Het complex zou betaald zijn uit de opbrengsten van de verkoop van 3000 sjiiten. Uniek is dat deze medrese als enige in Centraal-Azië meer dan 400 jaar uitsluitend als moslim theologische hogeschool is gebruikt. Opvallend is de rijke façade die van een iwan en twee rondtorens is voorzien. De majolica-bekleding is nog gedeeltelijk bewaard.

De medrese Ulugh Beg en de medrese Abdulasis Khan vormen ruimtelijk een perfecte eenheid, maar zijn met een tijdsverschil van meer dan twee eeuwen gebouwd. De medrese Abdulasis dateert uit 1652. De befaamde Ulugh Beg Medrese werd aan het begin van de 15de eeuw op last van de heerser door Ismail ibn Tahir gebouwd. Het is de oudst bewaarde medrese in Centraal-Azië die eeuwenlang als prototype diende.

Buchara, tak en Kaljan minaret

Opvallend zijn de veel bewaarde taks -handelskoepels- en bazaars. De taks vallen vooral op door de vele koepels. Hier werd gekocht en verkocht wat via de zijderoute het land inkwam, hier werkten de handwerkslui. In Tak-e-Sargaran - de koepel der juweliers - waren meer dan 30 ateliers. De Tim van Abdullah Khan herbergde oorspronkelijk 56 winkels voor zijdestoffen. De Tak-e Telpak - de koepelbazaar voor de mutsenverkopers - staat over een kruising van twee straten, waar vijf straten op uitkomen. De Tak-e Sarrafan was de plek van de geldwisselaars en ligt op het snijpunt van twee straten.

In het centrum van de stad staat één van de oudste moskeeën van Centraal-Azië, de moskee Maghak-e Attari, waarschijnlijk uit de 9de/10de eeuw en op de plaats van een voormalige Zoroaster-tempel. Het fraaiste onderdeel, de zuid façade, dateert uit de 12de eeuw toen de moskee werd verbouwd. Bakstenen en faience-tegels vormen een veelvoud van geometrische patronen.

Al in vroege tijd was het Lab-e Haus een van de belangrijkste handelsplaatsen van de stad. Hier begon de belangrijkste winkelstraat. De vreemde naam is te danken aan het waterbassin dat in opdracht van Nadir Diwan-Begi in 1620 werd aangelegd. Het werd tweemaal per maand gevuld en was één van de grootste van de stad. Rondom het bassin staan enkele belangrijke monumentale gebouwen: de Medrese Kukaldasch, in het westen de Chanaka Nadir Diwan-Begi en in het oosten de Medrese Nadir Diwan-Begi.

Samarkand ligt in de vruchtbare rivieroase van de Sarafsjan. De stad lag eens op het snijpunt van karavaanroutes. Het is de plaats van de sprookjes van '1000 en één nacht'.

In de eerste bloeiperiode van de zijderoute, van de 1ste eeuw v. Chr. tot de 3de eeuw na Chr. groeide Samarkand uit tot een belangrijke tussenstop van de karavanen. Tussen de 2de en 7de eeuw was Samarkand deel van het rijk der Sassaniden, Hephthaliten en Turken. In 712 capituleerde de stad voor de Arabieren en werd hoofdstad van Transoxanië. In 1220 verwoestte Djengiz Khan de stad en begon de Mongoolse overheersing. Met de komst van Timur Lenk in 1369 begon Samarkand zijn tweede bloeiperiode en gold als mooiste van de wereld. De stad werd in alle opzichten veranderd, met de bouw van mausolea, moskeeën, paleizen, tuinen, etc.. In de 15de eeuw ontwikkelde de stad zich onder Ulugh Beg tot een belangrijk cultuur- en economisch centrum. Sinds de Sjabaniden (1500-1599) verbleekte zij tot een onbeduidende marktplaats.

Samarkand, Registan

Al in de 10de eeuw was Samarkand naast Buchara het belangrijkste centrum van de Transoxaanse handel. De belangrijkste handelsplaatsen bevonden zich in de zog. voorstad, over geplaveide straten werd de handelswaar vandaar naar de centrale markt in de binnenstad vervoerd.

Samarkand bezat al in 751 een papierfabriek. De techniek om van lompen papier te maken, hadden de Arabieren van Chinese krijgsgevangenen geleerd en in Samarkand in praktijk gebracht. Dit maakte specialismen als kalligrafie en miniatuurschilderkunst al vroeg veelgevraagd. In deze tijd ontstonden de eerste bibliotheken.

Het Registan-plein van Samarkand geldt als één van de mooiste pleinen van de wereld. De naam betekent letterlijk 'Zandplaats'. Het was Timur die midden in de stad een handels- en handwerkcentrum wilde aanleggen zoals het hoorde bij de grote centra aan de zijderoute. Binnen 20 dagen ontstond hier eerst een grote koepelbazaar (tim) en enkele jaren later werd onder Ulugh Beg op een areaal van 60 bij 70 meter het Rigestan aangelegd, waar parades plaatsvonden, wetten werden afgekondigd, executies werden voltrokken en de afgeslagen hoofden publiek werden tentoongesteld. In de loop van de eeuwen werd het Registan meerdere malen verbouwd tot dat wat het huidige aanzien is: drie rechthoekig geordende medresen - Ulugh Beg, Tella-Kari en Schir-Dar - vormen een ruim plein waarop de drie iwans van de ingangsportalen op gericht zijn.

Ten noordoosten van het Registan staat de markthal Tscharsu uit de 18de eeuw. Deze handelskoepel voorde mutsenverkopers herinnert nog aan de oorspronkelijk bedoelde functie van het Registan: commercieel centrum.

Tot de grootste prestaties van islamitische architectuur in Samarkand behoort ongetwijfeld de grote Bibi Hanim moskee, die Timur ter gedachtenis aan de moeder van zijn vrouw, Hanim, bouwen. De moskee moest in alle opzichten elk religieus gebouw uit die tijd overtreffen. Zij moest zelfs groter en rijker worden dan de grote moskee van Delhi. Tussen 1400 en 1404 verrees het enorme bouwwerk, na de terugkeer van Timur uit India. Aan de bouw werkten kunstenaars en vaklui uit alle delen van Timurs rijk. Ook al toonde de moskee al snel tekenen van verval, de aardbeving van 1887 veroorzaakte de grootste schade. Toen stortten grote delen van de pishtak in.

Samarkand, Gur e Amir

Samarkand, Sjah-e-Zinda

Vlakbij staat het beroemde paleisachtige mausoleum van Timur, Gur-e Amir. Gur-e Amir, het 'graf van de vorst', werd nog onder Timurs leiding in 1404 of kort na zijn dood in 1405 voltooid. In januari 1405 begon Timur aan zijn grootse avontuur: met 20.000 manschappen door de Chinese muur breken en het rijkste land ter wereld veroveren.

Binnen een maand werd hij ernstig ziek en stierf in de buurt van Otrar, 69 jaar oud. Pas later kon hij in zijn eigen mausoleum kon worden bijgezet. Het mausoleum is een schoolvoorbeeld van Centraal-Aziatische architectuur: vierkant, achthoek en cirkel zijn tot een harmonieuze eenheid gesmeed. De geribde pompoenvormige koepel, gedecoreerd in turquoise-blauw glazuur, staat op een hoge tamboer. De koepel is indrukwekkend met zijn hoogte van 34 meter, op een hoge tamboer met bonte mozaïekpatronen in kufische letters.

Begraven liggen hier Timur, zijn zonen Miranschah en Schahruch, zijn kleinzoon Ulugh Beg en Muhammed Sultan, zijn leermeester sjeik Said Berke uit Medina, en zijn minister Kumar Inak. De cenotaaf van Timur is van kostbaar nefriet.

In het noorden van Samarkand bevindt zich een gehele straat van graven en mausolea- Sjah-e Zinde, letterlijk: de levende sjah. Als pelgrimsplaats is deze begraafplaats beroemd in de islamitische wereld. Al in de periode vóór de Mongolen was het graf van Kusam ibn Abbas een heilige plaats. In 676 kwam deze neef van Mohammed met een leger naar Samarkand om de bevolking te bekeren. Kusam werd door de bevolking met zijn leger vermoord. Hij werd onthoofd, maar stierf niet. Hij pakte zijn hoofd op en daalde af in een diepe put die Allah hem gewezen had. Hij zou daar nog leven, biddend en vastend.

Voor Timur was deze legende voldoende om deze heilige heuvel als begraafplaats voor zijn verwanten en trouwste vrienden te bestemmen. Timur vond dat op iedere begraafplaats minstens een graf van een heilige moest zijn, zodat er altijd een poort naar het paradijs in de buurt was. In de eeuwen na Timur ontstond een begraafplaats bij de heilige plaats die zijn weerga niet kent. Maar liefst 17 monumentale mausolea, moskeeën en medresen staan hier bij elkaar aan weerszijden van een smalle steeg.

Op een kunstmatige heuvel, kuchak, net buiten de stad stond het observatorium van Ulugh Beg, gebouwd tussen 1425 en 1428. Deze onderzoeksplaats werd op last van de heerser gepland en vermoedelijk in 1428/9 voltooid en gold als de modernste van de wereld. Zonder hulpmiddelen als telescoop lukte het hier de wetenschappers zoals Ulugh Beg, Kasi-sade Rumi, Ali Kuschtschi (de zog. Ptolemaeus van zijn tijd) metingen en wetenschappelijk gefundeerde onderzoekingen te verrichten en tabellen van sterrenposities te vervaardigen die tot in de moderne tijd van grote waarde zijn gebleken.

Perzië

Mashad werd vanaf de 16de eeuw de belangrijkste pelgrimsplaats in Iran, vanwege het graf van de 8ste imam, Imam Reza. Deze stierf in de 9de eeuw. Ondanks regelmatige aanvallen vanuit Centraal-Azië door Turkse nomaden bleef de stad een belangrijk handelscentrum op de Zijderoute. Nishapur bloeide als commerciële stad in de 9de en 10de eeuw, en was gespecialiseerd in de productie van fijn aardewerk en glas. Omar Khayyam verbleef in hier in de 11de-12de eeuw. Meer naar het westen ligt Damgan. In de Seldsjokse tijd was aardewerk uit Ray (bij Teheran) beroemd. Via Varamin liep de handelsweg naar Kashan, Isfahan en India.

Belangrijke steden van de Zijderoute van Ray naar Armenië zijn Ghazvin, Sultanieh en Tabriz. Beroemd is het mausoleum van Il Khan Sultan Uljaitu in Sultanieh. In de Mongoolse tijd was de bazaar van Tabriz wereldberoemd.

Een route naar Iraq liep via Hamadan, een stad die bloeide in de Sassanidische tijd.

Vanaf 1220 ondernamen de Mongolen, afkomstig uit Centraal-Azië, onder leiding van Genghis Khan, herhaaldelijk aanvallen op Perzië. Dit ging gepaard met vreselijke verwoestingen, plunderingen, branden, etc. Een groot deel van Perzië werd geannexeerd.

In 1258 maakte Hulkagu, de kleinzoon van Genghis Khan, een einde aan het kalifaat van Bagdad. Hij gaf zijn titel 'Il-khan' aan de dynastie der Ilkhanen, die tot 1355 regeerde. Zijn opvolgers vestigden hun hoofdstad in Tabriz.

De Safaviden waren een machtig verbond van Turkse stammen uit Azerbeidjan. De stichter van de dynastie, sjah Ismaël I (1501-1524) wist al snel zijn rijk uit te breiden van Bagdad tot Herat. Hij maakte het de sjiietische islam tot staatsgodsdienst. De hoofdstad werd overgebracht naar Qazvin en vervolgens naar Isfahan. De naam van de dynastie was afgeleid van Safaviya, een mystieke broederschap.

Onder het bewind van sjah Abbas I (1587-1628) bereikte het Safavidische rijk zijn hoogtepunt. Hij maakte van Isfahan een schitterende stad, reorganiseerde het leger en het binnenlands bestuur, begunstigde de handel en onderhield contacten met diverse Europese hofhoudingen. Hij schiep orde en rust en gaf de Perzen een verfijnde beschaving met een eigen cultuur en religie. Deze bloeiperiode eindigde met de inval van de moordende en plunderende Afghanen in 1722-1729.

De stad Kerman ligt op een hoogte van 1755 meter, in het westen van de Lut-woestijn gescheiden door een 4000 tot 5000 hoge bergrug. In 928 werd de stad provinciale hoofdstad onder de dynastie van de Samaniden, daarna tot 1048 hoofdplaats van de lokale dynastie der Buyiden. Tot aan de tijd van de Safaviden werd de stad meerdere malen verwoest. Tijdens de Safaviden-periode maakte de stad een grote bloei door.

In het centrum van de stad bevindt zich de beroemde Bazar-e Wakil, waarvan een groot deel nog uit Safavidische tijd. In de bazaar zijn nog enkele karavanserais bewaard.

Op het einde van deze bazaar bevindt zich de Vrijdagmoskee. De oorspronkelijke vier-iwan moskee dateert uit 1349, maar in later tijd is er veel verbouwd. Ten oosten van de moskee bevindt zich de Gonbad-e Moshtaqieh, een 19de-eeuws mausoleum met drie koepels.

Ten zuiden van de bazaar bevindt zich de Masjdid-e Imam, teruggaand tot de 11de eeuw. Het betreft een klassieke vier-iwan moskee met een grote open hof.

Aan de noordelijke stadsrand bevinden zich de ruïnes van de oude wijk van de zoroasters. De gemeenschap van zoroasters is de twee grootste in het land, na die in Yazd.

Yazd, straat in de oude stad

Isfahan, Meidan met Imam moskee

Yazd is een grote woestijnstad en centrum van traditionele brokaat en zijdeproductie. Door middel van kanalen, ondergrondse waterkanalen, wordt voorzien van drinkwater en water voor de landbouw.

Hoewel men stelt dat Yazd gesticht is door de Sassanidische vorst Yazdgerd I, is de stad wellicht veel ouder en belangwekkend als centrum voor het zoroastrisme. In 642 werd de stad door de Arabieren ingenomen en was al in de 10e eeuw een belangrijke handelsstad aan de grote karavaanroutes. Toen Marco Polo in 1272 de stad bezocht noemde hij haar de 'goede en de edele'.

Typisch zijn de vele windtorens die op woonhuizen en bij cisternen staan. In de oude stad zijn veel historische gebouwen in kleistenen bewaard. De oude stad was

oorspronkelijk met een uit de 12de-14de eeuw daterende muur uit kleistenen omringd. Er zijn nog grote delen van bewaard.

De beroemde Vrijdagmoskee dateert oorspronkelijk uit de 12de eeuw, maar werd in de latere middeleeuwen vernieuwd. Faience bekleedt volkomen de façade die met zijn dubbele iwan het hoogste dubbelminaret-portaal van Iran is.

In het zuiden van de stad staat het moderne vuurheilgdom van de grote zoroaster gemeenschap. In de tempel bevindt zich het altaar met het eeuwige vuur. 12 Kilometer ten zuiden van de stad liggen twee grote zoroastrische graftorens, de Torens der Stilte.

Reeds in de oudheid leidden veel karavaanwegen naar de provincie Isfahan. Het is een rijk landbouwgebied met een rijke fruitteelt. Isfahan, door reizigers de 'stad van poëzie en rozen' genoemd (Pierre Loti, *Vers Isfahan*) was ooit de fraaie hoofdstad van het Safavidische rijk.

Vanaf 640 veroverden de Arabieren de stad, die in handen kwam van de Ommayaden en Abbasiden die er tot 931 de scepter zaaiden. De stedelijke ontwikkeling werd voortgezet onder de Seldsjoeken. Toghrol Beg, Alp Arslan en Malik Sjah kozen Isfahan als hoofdstad.

In 1228 namen Mongoolse troepen onder leiding van Genghis Khan de stad in, die echter gespaard bleef van verwoestingen. Tijdens de regering van Timur Lenk kende Isfahan minder geluk. In 1388 werden de inwoners massaal uitgemoord omdat ze rebelleerden.

Isfahan bereikte echter zijn hoogtepunt tijdens de Safaviden-periode. In 1598 verplaatste sjah Abbas I zijn hoofdstad van Tabriz naar Qazvin en vervolgens naar Isfahan. De stad kreeg een ware stadsplanning rond het Meidan-e-Eman en de Khiban-e Chabar Bagh-e Abbasi. Om de handel te ontwikkelen verplichtte Abbas I Armeense handelaren uit Jolfa in Azerbeidjan te emigreren naar een wijk ten zuiden van de Zayande Rud rivier. De stad kreeg internationale allure en trok kunstenaars en ambachtslui aan die verbonden waren aan het hof, Engelse en Hollandse kooplui, afgevaardigden van de Europese hoven. In deze tijd zij men: 'Isfahan is de helft van de wereld'.

De Masjed-e Jome, de Vrijdagmoskee ten noorden van het Meidan-e Qiyam, is een ware versmelting van verschillende islamitische bouwstijlen uit de 8ste tot de 18de eeuw. De uitgestrekte paleistuin Naqsh-e Jahan werd het centrum van de nieuw aan te leggen hoofdstad van sjah Abbas I. Het paleis in de tuin liet hij ombouwen tot de Ali Qapu die uitkijkt over het immense Meidan-plein. Dit plein is één van de grootste van de wereld met afmetingen van 510 bij 163 meter. Men gebruikte het als marktplaats en er werden plechtigheden, parades en dergelijke georganiseerd.

De originele doelpalen voor het polospel staan nog ter plekke voor de ingang van de bazaar en de voor de Imam-moskee. De Imamoskee of Masjed- e Emam ligt aan de zuidkant van het plein en geldt als een sprekend voorbeeld van Safavidische architectuur.

Isfahan, Chechel Sotun, Shah Tahmasb ontvangt Humayun

De Ali Qapu of 'Hoge Poort' ligt aan de westzijde van het plein en was oorspronkelijk een klein Timuridisch paleis dat door sjah Abbas I werd vergroot. Het gebouw deed dienst als audiëntiepaleis en ontvangstruimte van buitenlandse gasten en hoogwaardigheidsbekleders.

De Sheikh Lotfollahmoskee ligt aan de oostzijde van het plein, precies tegenover Ali Qapu. De privé-moskee heeft perfecte proporties. In 1619 werd hij voltooid in opdracht van sjah Abbas I.

Het Chechel Sotun, 'Paleis van de Veertig Zuilen' ligt aan de verbindingsweg naar de koninklijke tuinen. In de audiëntiezaal bevinden zich muurschilderingen met historische voorstellingen. en versierd met Europese en Iraanse schilderijen.

Kashan ligt aan de rand van de grote zoutwoestijn en heeft daarom vele windtorens. Volgens de legende zouden de Drie Wijzen van hier naar Bethlehem zijn gegaan. De stad is beroemd om de tapijten, geglazuurd ceramiek en vooral tegels. Daarom heten in het Farsi geglazuurde tegels 'kashi'. De stad kende een bloeitijd in de Seldsjoekse periode, maar werd door de Mongolen verwoest. Bijzonder is het 19de eeuwse woonpaleis van een Qadjaarse koopmansfamilie, de khaneh Borudjerdiha.

Kashan, woonpaleis khaneh Borudjerdiha

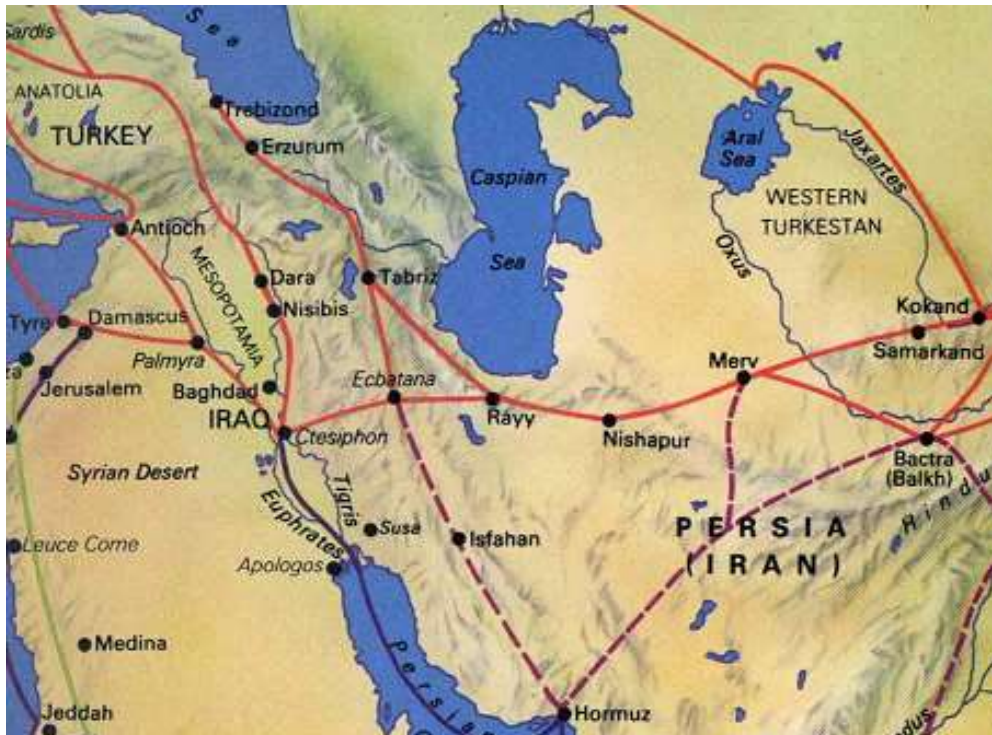
Midden-Oosten en Klein-Azië

In 762 stichtte Al Mansur zijn hoofdstad Bagdad bij een Sassanidisch dorp aan de oever van de Tigris. In Parthische tijd was Ctesiphon, zo'n 35 kilometer ten zuiden van Bagdad, een belangrijke de belangrijkste stad in de regio. Bagdad was een ronde stad, met in het centrum het paleis van de kalief. Rond 800 zouden er zo'n 2 miljoen mensen hebben gewoond. De stad had belangrijke markten, joden en christenen woonden naast moslims. De handel met China was intensief. In de loop van de 9de eeuw begon het verval. Sinds deze tijd werden steeds vaker Turkse slaven in de legers van de kalief ingehuurd. Dit nam dermate vormen aan dat zij de facto de heersers van het rijk werden. Uiteindelijk nam de Turkse dynastie van de Seldsjoeken de macht in Bagdad over.

De Seldsjoeken bliezen de handel nieuw leven in, ter land en op zee. Katoen, zijde, glas, slaven en wapen werden vanuit Bagdad naar alle windstreken verhandeld. Over zee werd gehandeld naar India, China en Java. De landroutes waren druk bezet en betrekkelijk veilig. De tweede Seldsjoekse sultan, Alp Arslan, 1063-72, viel het Byzantijnse rijk aan en versloeg de keizer te Mantzikert in 1071. Het gehele Midden-Oosten en Turkije waren in Seldsjoekse handen gekomen. In 1095 vond de eerste Kruistocht plaats.

In 1078 installeerde Süleyman (1077-1092) zich als heer in Nicaea, sindsdien Iznik geheten. Iznik werd tot hoofdstad van een nieuw rijk uitgeroepen: het sultanaat der Seldsjoeken van Rum. Nadat de kruisvaarders grote delen van Turkije veroverd hadden, werd in 1134 Konya uitgeroepen tot officiële hoofdstad van het sultanaat Rum. In de 13de eeuw werd het sultanaat door Alaettin Keykubat op politiek en cultureel gebied tot een hoogtepunt gevoerd. De vlootbasis in Alanya had zijn gelijke niet in het

Middellandse Zeegebied. In 1243 werd het sultanaat Rum verpletterend verslagen door de Mongolen en werd het rijk teruggebracht tot een vernederde vazalstaat. Het belangrijkste instrument van de religieus-politieke eenwording was de medrese. Het waren geen gewone koranscholen, maar universiteiten voor toekomstige juridische bestuurlijke elite. In de medrese werden theologie, jurisprudentie, talen, literatuur, natuurwetenschappelijke en politieke wetenschappen onderwezen. Ter bevordering van de handel werden talloze karavanserais gebouwd.

Handelsroutes in West-Azië

Door het gestaag opdringen van de Islam (zo was in 1070 Jeruzalem ingenomen door Seldsjoeken) werd het steeds moeilijker om christelijke pelgrimages naar Jeruzalem en het Heilig Land te maken. Tegen de tijd dat de Kruisvaarders in Transjordanië en Syrië arriveerden, was het gebied hopeloos verdeeld. Twee Seldjoekse broers bevochten elkaar: de een zat in Aleppo, de ander in Damascus. Des te gemakkelijker konden de kruisvaarders Antiochië en Edessa in 1098 innemen. Het door de Fransen onder leiding van de Normandiër Tancred in 1099 veroverde Jeruzalem werd koninkrijk en ter bevestiging van hun macht en verdediging van hun rijk (en de handels- en pelgrimsweg van Damascus naar Arabië) stichtten zij tal van forten, o.a. ten oosten van de Jordaan in Jordanië en in Syrië. Damascus werd nooit ingenomen. In 1146 volgde de Tweede Kruistocht, bezielend ingeleid door Bernardus van Clairvaux te Vézelay.

De beroemde kruisvaarder burchten Shobeq en Kerak waren de belangrijkste Franse steunpunten. De bouw ervan is zeker vergemakkelijkt door de aanwezigheid van Arabische stammen die het christelijk geloof hadden bewaard. Met de forten te Shobeq en Kerak konden de Fransen de verbindingen tussen Syrië en Egypte onderbreken. Krak des Chevaliers in Syrië is het meest imposant gelegen kruisvaarder fort. In 1150 werd een aantal forten overgedragen aan de Tempeliers. In 1169 viel Kaïro aan Saladin. In 1181 heroverde Saladin met een overweldigende macht Jeruzalem. Frederik Barbarossa vertrok in 1189 met een groots leger naar het Heilig Land. Tijdens de heenreis, over land, verdrong Frederik in de rivier de Göksu. In 1191 voer Philips, koning van Frankrijk, uit voor een nieuwe kruistocht. Richard Leeuwenhart was inmiddels koning van Engeland geworden en sloot een pact met Philips. Samen trokken zij op naar het H. Land. Richards einddoel Jeruzalem opnieuw te veroveren werd een fiasco. De Vierde Kruistocht in 1204 werd een fiasco: de uiteindelijke

uitkomst was de plundering van Constantinopel door de Venetianen. De teloorgang van de orthodoxe kerk daarbij werd door de paus echter met instemming begroet.

De Venetiaanse suprematie in Constantinopel sinds 1204 moet de paus, Innocentius III, getergd hebben: een wereldwijd pauselijk vorstendom was gedwarsboomd door de Venetianen. De macht van de paus was niet alomtegenwoordig.

In 1244 plunderden en verwoestten de Mongolen uit Chorasmië Jeruzalem. In dat jaar zwoer Lodewijk IX dat hij het Heilig Land zou gaan redden. Zijn ideaal zou nooit verwezenlijkt worden, nog sterker, de Franken zouden op het einde van de 13de eeuw verdwijnen uit het Heilig Land. De autochtone christenen in het Heilig Land werden nu het slachtoffer van een religieus islamitisch fanatisme

In 1331 begonnen de Ottomaanse Turken met grote veroveringstochten. Zij namen Nicaea in en trokken verder naar de Balkan. In 1453 bezweek ook Constantinopel voor de enorme overmacht, in 1460 volgt Mistra en in 1461 Trebizonde. Direct na de inname van Constantinopel door de Turken werden diverse kerken tot moskee veranderd, met name de Hagia Sophia. Mehmet II, de veroveraar van Constantinopel, behoorde tot de grootste bouwheren van de geschiedenis. Hij liet de stadsmuren, die bij de belegering veel geleden hadden, repareren. Het veroverde Constantinopel werd hoofdstad van het Osmaanse rijk. Het belangrijkste gebouw van Mehmet II was de zijn naam dragende moskee, de mehmediye, op de plaats van de in 1461 afgebroken Apostelkerk. In 1771 verving een nieuwe moskee dit gebouw, dat door een aardbeving zwaar beschadigd was.

Bij de dood van Mehmet II in 1481 was het Osmaanse rijk de nieuwe macht die het oosten van het Middellands Zeegebied beheerste. Het hoogtepunt van de Osmaanse macht werd bereikt tijdens het bewind van Süleyman I (1520-1566). Hij wist veel gebieden te veroveren, zoals Rhodos en Noord- Afrika. In 1529 belegerden zijn legers Wenen.

Samarra, minaret van Al Mutawakkil moskee. 848-52

Er waren twee hoofdroutes naar het westen vanuit Bagdad naar Syrië en de Middellandse Zee. Deze routes bestonden al eeuwen vóórdat Bagdad gesticht werd, en bestaan tot de dag van vandaag. De langere route volgde de Tigris in noordelijke richting via Samarra naar Mosul. Via de Eufraat liep deze route naar Karkemish en Aleppo en takte dan af naar het noordwesten of naar de Middellandse Zeehavens en Damascus. De tweede route liep via Palmyra naar de Middellandse Zeehavens en Damascus.

De eerste belangrijkste stad op de Tigris route was Samarra, zo'n 100 kilometer ten noorden van Bagdad. Deze Abbasidische hoofdstad was 150 vierkante kilometer groot. De stad was van baksteen gebouwd, en bloeide tot de 10de eeuw, waarna het verval inzette. Beroemd is de 9de-eeuwse vrijdagmoskee en 52 meter hoge minaret. In de Romeinse oudheid was het noordelijker gelegen Hatra een zeer belangrijke karavaan- en handelsstad.

Bij Dura Europos bereikte de Zijderoute Syrië. Deze stad was een in Romeinse oudheid een bloeiende handelsstad, maar werd in 256 door de Sassanidische vorst Shapur I verwoest. In de 2de en 3de eeuw na Chr. was Palmyra de meest bloeiende karavaanstad in de Syrische woestijn, na de teloorgang van Petra (Jordanië) in 106 na Chr.

In de 1ste eeuw werd ontdekt dat de moessonwinden gebruikt konden worden om een retourvaart naar India te maken. Op het einde van de eeuw dreven Romeinse schepen handel met de Maleisische archipel en de Mekong delta. De belangrijkste haven in de Mekong delta was Oc-Eo. Romeinse schepen vervoerden tin, koper, glas, koraal, wol, zilver en goud. Zij importeerden o.a. exotische dieren, pelzen, parels, ivoor en edelstenen.

De karavaanroutes vanuit Palmyra liepen via Homs en Damascus naar de kust. Er was een directe route van Damascus naar Petra, via Jerash en Amman. Deze steden waren belangrijke handelscentra in de Romeinse tijd.

Damascus is één van de oudste en belangrijkste steden op de Zijderoute. Er zijn nog enkele Romeinse monumenten bewaard, met name de monumentale poorten. In vroegchristelijke tijd was in het centrum een belangrijke kerk, gewijd aan Johannes de Doper. Tussen 661 en 750 werd de stad hoofdstad van het Ommayyadische rijk. Het beroemdste monument uit die tijd was de Ommayyaden-moskee. Byzantijnse vaklui werden gebruikt voor de bouw en decoratie.

Tijdens de periode van de Mamlukken in de 13de eeuw bloeide de handel op, en men raakte gespecialiseerd in metaalwerk, glas, keramiek en zijde. Timur Lenk plunderde de stad op het einde van de 14de eeuw en nam de beste vaklui mee als slaaf naar Samarkand.

Damascus, Ommayaden-moskee

De belangrijkste havensteden aan de Middellandse Zeekust waren Tyrus en Sidon. Als Romeinse burgers genoten de handelaren van de Levant-havens bescherming van Rome en toegang tot de havens. Aardewerk, glas en purper werden er geproduceerd, goederen uit Syrië, Perzië en het Oosten werden in de havens verhandeld. In vroeg byzantijnse tijd bleven de havens bloeiend. Onder de Arabieren floreerden de steden en produceerden zijde, glas en purper-kleurstof voor de export. De Kruistochten gooiden roet in het eten.

Vanwege de ligging op de kruising van twee handelsroutes heeft Aleppo bijna door alle eeuwen heen gebloeid. Het belangrijkste monument van de Ommayyaden was de Grote Moskee, het meest indrukwekkende is de citadel van Saladin. In het oude deel van de stad staan nog talrijke koopmanshuizen en karavanserais. De zoek is één van de grootste in het Midden-Oosten.

De route vanuit Palmyra naar het noordwesten liep door Raqqa aan de Eufraat. In de 13de eeuw was het een belangrijk centrum van aardewerk-productie. Uit de 8ste eeuw dateren nog enkele monumenten.

Resafa werd vanaf de 4e eeuw een belangrijke pelgrimsplaats. In de 5de en 6de eeuw werd de stad als een garnizoens- en heilige stad opgebouwd. De stad was aanvankelijk een kleine karavaan-halte.

De handelsroute door Mesopotamië en door het zuiden van Turkije kwamen uit in Antiochië. In de 4de eeuw was de stad kosmopolitisch. Door diverse aardbevingen en de verwoestingen van Timur is van deze historische stad nauwelijks iets bewaard.

In Romeinse tijd verbond een goed onderhouden netwerk van wegen de belangrijkste steden van Syrië en Turkije.

De grote trans-Anatolische weg van Iran naar Ankara loopt via Dogubeyazit, Erzurum en Sivas. Dogubeyazit ligt op een belangrijke strategische plaats op de route. Ishak Pasha Saray uit het begin van de 18de eeuw is een versterkt paleis, met name bestemd om de zijderoute op dit traject te beschermen.

Dogubeyazit

Erzurum was een belangrijk handelscentrum op de oude karavaanroute naar Perzië. De Seldsjoeken bouwden enkele van de fraaiste monumenten in de stad, zoals de Ulu moskee, de Cifte Minareli medrese en de Yakutiye medrese, in 1310 door de gouverneur Cemalettin Yakut gebouwd in opdracht van de Mongolenvorst Oeldjaitou. De stad is verbonden middels een handelsweg over de Pontische bergen naar Trebizonde. Onder Romeins gezag won deze stad aan belang, doordat de handelsroute vanaf de Zwarte Zee over de Ziganapas naar de Eufraat en vervolgens naar Perzië werd verbeterd. Vanaf 1204 werd de stad hoofdstad van het door de Komnenen Alexios en David gestichte keizerrijk Trebizonde. Daardoor wisten zij hun dynastie te redden na de vestiging van het Latijnse keizerrijk in Constantinopel. Zij kregen volop steun van de Georgische koningin Tamara. De Genuezen stichtten er handelsnederzettingen, vanaf 1319 ook de Venetianen. Dit alles vormde de basis van de economische heropbloei. Zo'n 250 jaar konden de Byzantijnen van Trebizonde zich handhaven tegenover Seldsjoeken en Mongolen, door een huwelijkspolitiek en de betaling van schattingen. In 1461 bracht Mehmet Fatih het keizerrijk ten val. Trebizonde was een haven- en karavanenstad tot laat in de 19de eeuw.

Ca. 450 kilometer ten westen van Erzurum ligt Sivas, gelegen op een kruispunt van handelswegen van Perzië en Bagdad. In Seldsjoekse tijd bloeide de stad als

commercieel centrum. Op de route Sivas-Kayseri staat één van de fraaiste karavanserais van de Zijderoute. Hij dateert uit 1232-36.

Hasankeyf beheerst een nauwe doorgang van de Tigris en lag vroeger op de route van het Arabische Amid (Diyarbakir) naar Dzjazira (Cizre) en Bagdad. In de Romeinse en Byzantijnse tijd heette het Cepha/Kiphas, maar na de verovering door de Arabieren in 640 werd het Hisn Kayfa (Rotsburcht) genoemd, waarvan de huidige naam is afgeleid. De Artoekiden namen het in 1102 in en brachten de plaats tot bloei. In 1232 namen de Ayoebiden hun plaats in. Aan het begin van de 16de eeuw heersten er de Safaviden, tot de Ottomanen de stad haar in 1516 in bezit namen.

Van de oude Tigrisbrug, met onbekende oorsprong, staan de reusachtige pijlers nog overeind. De nauwe doorgang van de Tigris wordt beheerst door de citadel, waar zich de ruïnes van het 12de-eeuwse Artoekidische paleis staan. In de benedenstad staan drie ruïnes van moskeeën waarvan enkele minaretten het karakteristieke beeld van de benedenstad bepalen. Het fraaiste gebouw is de 15de eeuwse Zeynel Bey Türbesi, een mausoleum met afwisselend natuurlijk gekleurde en blauw geglazuurde tegels, die in een visgraat zijn geordend. De uivormige koepel geeft het gebouw een fraai silhouet. Door de bouw van de Louwwaterdam is een deel van de stad en omgeving onder water komen staan.

Mardin ligt tegen een berghelling met een schitterend uitzicht over de Syrische vlakte. Al in Romeinse tijd werd Mardin, toen Marida geheten, overvleugeld door de naburige steden Amida en Nisibis. Vanaf de Romeinen tot de Ottomanen bezaten verschillende dynastieën de bijna onneembare vesting aan de rand van de Syrische laagvlakte.

Diyarbakir was eens belangrijke tussenstation op de karavaanroute Mosul-Kayseri-Constantinopel. De stad ligt midden in de steppe van Z.O.-Anatolië op de westelijke oever van de Tigris. Beeldbepalend voor de stad zijn de in totaal 5,5 kilometer lange basalten middeleeuwse stadsmuren. De muur is versterkt met 72 torens. Vier hoofdpoorten bieden toegang tot de stad.

Het belangrijkste religieuze gebouw van de stad is de Ulu Camii. Het is omstreden of zij op de plaats van de voormalige Thomaskerk uit 628/9 is gebouwd. Het staat echter vast dat hier in 639 een christelijke kerk tot moskee werd verbouwd. Het is daarom één van de oudste moskeeën van Turkije. In Seldsjoekse tijd vond een verbouwing plaats. Tegenover de moskee staat de Hasan Pasja Ham (1575/76), de grootste en mooiste karavanserai van de stad.

Zo'n twee kilometer ten zuiden van de Mardin-poort ligt de Dicle Köprüsü, een basalten brug over de Tigris. De brug dateert uit 1065, maar gaat terug op een voorganger van 483/484 van de metropoliet Johannes Sarâ.

Nevsehir, caravanserai

Toen Kayseri in 17 hoofdstad van de Romeinse provincie Cappadocië werd, werden van hier de bergpassen en de handelsroutes in de verre omtrek beheerst.

Het gebied van Cappadocië is vanaf de vroegste geschiedenis door veel volkeren gekozen als vestigingsplaats. Tijdens de Romeinse tijd was het gebied van groot militair belang. In de vroegchristelijke tijd vestigden zich hier veel nieuwkomers. Wanneer precies op grote schaal de eerste kloosters voor kluizenaars werden gebouwd, is nog altijd moeilijk aan te geven. Cappadocië werd vroeg gekerstend,

waarschijnlijk door Paulus zelf al. Beroemde theologen als Basilius, Gregorius van Nyssa en Gregorius van Nazianze kwamen uit Cappadocië. Door de voortdurende aanvallen vanuit het zuiden en oosten in de vroeg-Byzantijnse tijd werd de bevolking gedwongen om de kloosters in de meest afgelegen dalen te stichten. Vanaf de 7de eeuw werd het gebied getroffen door Perzische invallen vanuit het oosten en Arabische vanuit het Zuiden. De bevolking nam zijn toevlucht in ondergrondse steden. In de periode van het Iconoclasmie werden veel kerken met slechts geometrische motieven of kruisen beschilderd.

Sinds de 11de eeuw vormden de Seldsjoeken een steeds grotere bedreiging. In korte tijd stichtten zij een enorme staat. De 13de eeuw staat bekend als de 'Gouden Eeuw' van de Seldsjoeken. Het meest intrigerend is de inrichting van karavaanwegen en de daarlangs ontstane Seldsjoekse steden als Aksaray, Nigde, Nevsehir en Kayseri. Zeer fraai gedecoreerde karavanserais getuigen van de economische bloei. Sinds de 13de eeuw kwam het gebied in handen van de Ottomanen.

Via Ankara en Bursa werd Constantinopel bereikt. Een paleis, hofkerk en hippodroom werden onder keizer Constantijn gebouwd, een tweede Rome waardig. Veel kostbare producten van de Zijderoute kwamen de stad in: hof en geestelijkheid droegen zijden kleding, voorzien van juwelen en email. Beroemd waren de Apostelkerk en de Hagia Sophia, symbolen van het Byzantijnse keizerschap. De stad had vier havens. Er werd intensief handelgedreven met Europa en de landen van de Zijderoute. Zijderups-teelt vond vanaf Justinianus in Byzantium plaats. Alexandrië en Tyrus waren de twee belangrijkste productiecentra. In de 17de eeuw was de teelt geheel naar Constantinopel/Istanbul verhuisd, en werd staatsmonopolie onder de Ottomanen. De twee andere belangrijke vormen van industrie van Byzantium waren bewerking van metalen en juwelen. Ten tijde van de Kruistochten hadden Venetië en Genua een behoorlijk monopolie verkregen in de handel in Constantinopel. De Genuezen bouwden de Galata-wijk op als een florerende handelswijk.

Brasov, stadhuis

Prejmer (Transsylvanië), versterkte kerk

Zijderoute in Europa

Ten westen van Byzantium was de Via Egnatia, een Romeinse weg van Dürres in Albanië langs Thessaloniki naar Constantinopel. Daar sloot hij aan op de wegen door klein-Azië. Een tweede route, de Via Militaris leidde dwars door de Balkan, ook een Romeinse weg, en liep van de westkust van de Kroatië via Belgrado, Nis, Sofia en Plovdiv naar Constantinopel. Na het verdwijnen van de Romeinen in de Balkan werd deze route nog eeuwenlang gebruikt door handelaren.

De strategisch gelegen stad Plovdiv als grensplaats tussen het Byzantijnse en Bulgaarse rijk speelde een grote rol op de zijderoute. Met name in de Ottomaanse tijd was het een bloeiende handelsstad: De schitterende handelshuizen uit de 19de eeuw herinneren hier nog aan.

In de hoge middeleeuwen ontstond een handelsroute via de Duitse steden in Transsylvanië, zoals Brasov en Sibiu. Deze steden waren gesticht door Duitse kolonisten uit Saksen, die door de Hongaarse koning naar hier waren gestuurd als verdediging tegen de Mongolen. Brasov was één van de meest gunstig gelegen Saksische steden (Kronstadt) met het oog op handel en verkeer. Eeuwenlang vormden de Saksen hier een economische elite. Het stadsplein wordt gedomineerd door de Zwarte Kerk, 1383–1477, tegenwoordig bekend om een grote collectie Turkse tapijten die geschonken zijn door de Duitse handelaren van de stad.

Tussen de steden ontstonden honderden boerendorpen met een eigen cultuur en een eigen architectuur. Bijzonder zijn de versterkte Saksische kerken. Allereerst werden de Romaanse en vroeg-gotische kerken versterkt om dienst te doen als vluchtplaats tijdens de invallen van de Tataren. Daarna werden ze ommuurd met hoge muren en torens om de Turkse aanvallen te kunnen weerstaan.

Sibiu, in het Duits bekend als Hermannstadt, werd rond 1190 gesticht en ontwikkelde zich tot de belangrijkste stad van de Transsylvanische Saksen. De kooplui van Sibiu beheersten de handel tussen Transsylvanië en Walachije, in 1367 werden exclusieve gilden gevormd. In 1241 werd de eerste citadel verwoest door de Tartaren, waarbij slechts honderd overlevenden overbleven. In 1350 werden nieuwe stadsmuren gebouwd. De oudste ommuring werd om de romaanse basilica gebouwd, waarmee de stad een machtige citadel werd. In de stad werden straten en pleinen verbonden door middel van tunnels en poorten. In de 14de eeuw kende de stad al 19 gilden.

Venetië, Fondaco dei Turchi

Venetië, palazzo Mastelli. Reliëf met kameel

De Venetiaanse Republiek was tijdens de 13de en 14de eeuw in de aanloop van zijn grootste bloeitijd. De inname van Constantinopel in 1203 was daar zeker debet aan, toen een kruisvaarder vloot in plaats van op het Heilig Land te koersen aanlegde in Constantinopel. De stad werd geplunderd, een marionet werd op de keizerlijke troon gezet. Zestig jaar lang was Venetië er heer en meester.

Vanuit Constantinopel voeren tweemaal per jaar handelskonvooien naar de moederstad. De schepen brachten zijde, bont, peper, katoen, pauwenveren, slaven en hout, voor verdere export door heel Europa. Op die manier stond Venetië al in het begin van de 13de eeuw aan het hoofd van een groots handelsimperium. Alle schepen dienden de tolposten van de republiek te passeren en tol te betalen.

Venetië was heer en meester in het oostelijk deel van het Middellands Zeegebied. De Venetianen konden overal vrij handeldrijven en de concurrenten verdrijven. De Venetiaanse gouden dukaat werd de internationale munt. Veel handel werd gedreven met Alexandrië en Akko. Hier brachten de karavananen uit Damascus hun kostbare producten.

In 1261 verloren de Venetianen de controle over Constantinopel. Voor een zeevarende natie als Venetië was dit een regelrechte ramp, vooral omdat het nieuwe keizerlijke regime in Constantinopel de Venetiaanse handelaren als piraten brandmerkte. Het uitsteken van de ogen en het afsnijden van de neus was een normale behandeling voor diegenen die gevangengenomen werden.

Gelukkig was er voor de Venetiaanse handelaren nog een uitwijkmogelijkheid naar Soldaia aan de Zwarte Zeekust. Hierheen brachten de Russen amber vanuit de Baltische Zee, honing, bijenwas en bont van marters, hermelijnen, sabeldieren en zwarte vossen. Vanuit Soldaia exporteerden de Venetianen Tataarse, Bulgaarse en Kaukasische slaven naar de moslimheersers van Alexandrië.

Venetië had de versterkte havens van de Istrische en Dalmatische steden nodig voor zijn handelsschepen op weg naar het oosten. In de 13de kwamen steden als Zadar en Dubrovnik (Ragusa) onder Venetiaans bewind. Met een sterke eigen vloot en talrijke handelscentra was Dubrovnik een belangrijke handelsbemiddelaar tussen de Slavische landen en West-Europa. Meerdere malen probeerde de stad het Venetiaans juk af te werpen. De stad behield haar neutraliteit en na de inval van de Ottomanen in 1526 het recht op vrije handel. Ter verdediging ontstond een uniek vestingsstelsel van bijna 2 kilometer.

Dubrovnik

Jaroslavl, kerken in Karovniki

Lange tijd was de handel vanuit Rusland bepaald door de Hanzebond in Noord-Europa. In de late middeleeuwen ging ook Venetië een rol spelen, en tenslotte de relaties tussen steden aan de Wolga en de steden in Centraal-Azië. Jaroslavl was een welvarende handels- en havenstad aan de Wolga. Daar de handelaren van deze stad vaak naar Centraal-Azië reisden, raakten zij vertrouwd met de faience-tegelwerken in de islamitische steden aan de Gouden Route. In de kerken in Jaroslavl lieten zij nog rijkere tegelwerken in faience aanbrengen. Deze kleurrijke decoratie zou een karakteristiek onderdeel worden bij de aankleding van kerken en kloosters.

Zijderoute in Noord-Afrika, India en Achter-Azië

De havensteden aan de kusten van Noord-Afrika werden sinds de Romeinse oudheid gebruikt voor de import van exotische producten uit Centraal-Afrika. Beroemd waren de havens van Carthago en Leptis Magna (Libië). Onder keizer Septimius Severus werd de stad enorm uitgebreid en voorzien van monumentale complexen. Een grootse haven werd aangelegd, één van de indrukwekkendste van de Romeinse oudheid. Leptis werd een metropool met ca. 100.000 inwoners, en kende grote welvaart door de caravanenhandel met de Fezzan. Vanaf de vierde eeuw raakt de stad in verval, versneld door de aardbeving van 365. Bij een grote markt is een stenen beeld van een olifant gevonden.

Op het drielandpunt Algerije-Tunesië-Libië ligt de oasestad Ghadames. Deze berberstad was in Romeinse tijd en later een belangrijk knooppunt van handelswegen. Sinds de tijd van keizer Septimius Severus zaten de Romeinen hier permanent; het was tevens een belangrijke garnizoensplaats aan de zuidelijke grens van het rijk. De stad was tot in de 19de eeuw een belangrijke post op de Trans-Sahararoute. De 7 berberclans woonden elk in een aparte wijk.

Een handelsroute leidde vanuit Kabul in de richting van noordoost India. De pelgrims die de bolwerken van het Boeddhisme in India bezochten, hadden geen voorkeur voor

een bepaalde route. De belangrijkste boeddhistische monumenten en bezienswaardigheden liggen merendeels aaneengesloten in het dal van de Ganges. De handelsroute liep langs o.a. Islamabad Agra en Benares.

In Agra liet Akbar (1556-1605) een grote vesting bouwen. Deze werd in 1573 voltooid. De Djahangiri Mahal, het vrouwenpaleis, is bewaard. Akbar bouwde ten zuiden van Agra de residentiestad Fatepur Sikri. De belangrijkste gebouwen waren hier de grote moskee en de triomfpoort Buland Darwaza.

De meest volkomen uitdrukking van de metafoor van het paradijs, gebouwd door de Moghuls, is de Taj Mahal, 1632-43, het mausoleum voor Mumtaz Mahal in Agra. Het mausoleum ligt aan de oever van de Ganges, aan de korte zijde van een fraai park. Aan beide zijde stonden een moskee en gastenverblijf spiegelbeeld. De precisie van de details van plantendecoratie in de Taj duidt op de intensieve bestudering van de natuur ten tijde van de Moghuls.

Agra, Rode fort

Duizenden jaren geleden was Indochina een geïsoleerd gebied. India en China ontdekten het gebied pas in de 1ste eeuw na Chr. Zij verspreidden er hun godsdienst en cultuur. Religies als hindoeïsme en boeddhisme werden overgenomen, evenals het kastensysteem en het idee van de god-koning. De Indiase cultuur bereikte Cambodja via handelaren die vanuit het Indische subcontinent over zee naar het zuiden van China trokken. Langs de route richtten zij handelsposten op, vooral aan de monding van de Mekong. In hun kielzog arriveerden brahmaanse priesters die het hindoeïsme verbreidden. De route over zee verloor vanaf de 6de eeuw zijn betekenis, maar de Indiase cultuur bleef lang intact.

Zelfs toen de onder Chinese invloed staande Viet cultuur zich ontwikkelde in het hart van de delta van de Rode Rivier, ontstonden in het zuiden twee Indische rijken – Funan en Champa. Funan, een voorloper van het grote Khmer-rijk, zou in de 1ste eeuw in de Mekongdelta zijn gesticht. Op het hoogtepunt van zijn macht strekte zijn invloed zich uit over een groot deel van Cambodja en langs de oostkust van Thailand. Het werd waarschijnlijk gesticht door een koopman uit India die volgens de overlevering trouwde met de dochter van een naga (slangen)god en de dynastie stichtte. Funan lag in de zuidelijke punt van het huidige Vietnam, de zuidkust van Cambodja en de Mekong-delta. Het zou net als het noordelijker Champa een zeevarende handelsmacht geweest zijn. Als belangrijkste haven wordt Oc-Eo genoemd aan de zuidkust. Funan zou ongeveer 25 delegaties naar het Chinese hof hebben gestuurd tussen 226 en 649 met veel giften voor de keizer. Er zijn bewijzen dat Funan handelde met de Chinezen, India en de Romeinen. Tegen het einde van de 6de eeuw werd het rijk vervangen door een nieuw Khmer-rijk, het koninkrijk Chen La.

De oudste bronnen over het koninkrijk Champa stammen uit 192, toen nederzettingen van de Cham, mogelijk afkomstig uit Java, langs de kust van Midden-Vietnam verzezen. Op het hoogtepunt van hun macht domineerden zij de gebieden tussen Vinh en de Mekongdelta en excelleerden in zeehandel (slaven en sandelhout). Rond 800 werd Champa steeds meer bedreigd door het nieuwe machtige Khmer-rijk Angkor en

de zuidelijke expansie van de Viet. De situatie verslechterde in de loop van de eeuwen en in 1471 werden de Cham verslagen door de Viet. Champa werd gereduceerd tot een klein land rond Nha Trang, dat bleef bestaan tot 1720 toen de koning en veel van zijn onderdanen naar Cambodja vluchtten.

Hanoi

Hanoi, winkel

Hanoi, de stad aan de rivierbocht, werd in 1010 door keizer Ly Thai To gesticht bij Co Loa, de oude hoofdstad van de eerste Viet staat uit de 3de eeuw v. Chr. De stad werd gebouwd rondom een indrukwekkende citadel. Ten oosten daarvan werd een gilden dorp gesticht om in de behoeften van de Chinese keizer te voorzien. Rond de 16de eeuw had dit gebied zich tot de beroemde Oude Wijk van Hanoi ontwikkeld. De stad was lange tijd verplicht aan de keizerlijke macht van China.

In de 13de eeuw vestigden zich ambachtslieden langs de Rode Rivier. Zij werken hier nog altijd, en vervaardigen in elke straat een ander product. In de loop der jaren ontstonden er 36 gilden, waardoor de wijk ook wel de wijk van de '36 Straten' wordt genoemd. De meeste straten zijn genoemd naar de handelsgilden die er vroeger gevestigd waren.

Hoi An, Japanse brug

In 1545 stichtten de Portugezen de eerste Europese handelsposten in Vietnam. De Nederlanders, gevolgd door de Fransen, vervingen de Portugezen in de 17de eeuw als de belangrijkste handelaars. Christelijke missionarissen, zoals Alexandre de Rhodes bekeerden duizenden Vietnamezen tot het christendom.

Hội An is een kuststad in centraal Vietnam aan de Zuid-Chinese Zee. De stad ligt in de provincie Quang Nam en heeft zo'n 25.000 inwoners. Deze voormalige havenstad van het koninkrijk Champa ligt aan het estuarium van de Thu Bon rivier en was een belangrijk handelscentrum in de 16e en 17e eeuw. Toen kwamen er handelaren uit China, Japan, Nederland en India. Ten tijde van de handelsbetrekkingen met China heette de stad Hai Pho (plaats aan de zee), tijdens de Franse bezetting Faifo. Oorspronkelijk was Hai Pho gescheiden in twee stadsgedeeltes; aan de overkant van de 'Japanse Brug' lag een Japanse nederzetting.